

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

М. В. Черник,
В. С. Куліш,
О. Л. Овсянко,
А. В. Зінченко

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Конспект лекцій

За загальною редакцією професора С. О. Швачко

Суми
Сумський державний університет
2018

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Конспект лекцій

із дисципліни «Науково-дослідна робота»
для студентів спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.04 «Германські мови та літератури (переклад включно)»
денної форми навчання

За загальною редакцією професора С. О. Швачко

Затверджено
на засіданні кафедри
германської філології
як конспект лекцій із дисципліни
«Науково-дослідна робота».
Протокол № 6 від 02.01.2018 р.

Суми
Сумський державний університет
2018

Методологія лінгвістичних досліджень : конспект лекцій / укладачі: М. В. Черник, В. С. Куліш, О. Л. Овсянко, А. В. Зінченко ; за заг. ред. проф. С. О. Швачко. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 78 с.

Кафедра германської філології.
Секція теорії та практики перекладу

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 6
ЧАСТИНА ПЕРША	
СИСТЕМНА ЛІНГВІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ: ОСНОВИ Й ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ	7
1. Філософія й філософія науки як джерело та складові лінгвістичної методології	7
1.1. Співвідношення філософії, філософії науки та методології	7
1.2. Філософські принципи сучасного пізнання	8
1.3. Філософія лінгвістики й філософія мови	10
2. Наукознавство й наука як джерело та складові лінгвістичної методології	11
2.1. Наукознавство та наука	11
2.2. Характерні ознаки науки	11
2.3. Функції науки в суспільстві	12
2.4. Структура наукової діяльності	13
3. Логіка й психологія як джерела та складові частини лінгвістичної методології	13
3.1. Логічні операції: класифікація та визначення	13
3.2. Психологія як наука про психічну діяльність	15
4. Аксиологія, етика й естетика як джерело та складові частини лінгвістичної методології	19
4.1. Аксиологія науки й наукової діяльності	19
4.2. Етика науки й наукової діяльності	21
5. Системологія як джерело та складова лінгвістичної методології ...	21
5.1. Поняття про системологію	21
5.2. Загальна теорія систем та її основні концепти	22
5.3. Класифікація систем	23
6. Семіотика й лінгвістика як джерело та складові лінгвістичної методології	24
6.1. Семіотика як наука і метанаука	24
6.2. Лінгвосеміотика як міжнауковий напрямок	26

6.3. Лінгвістика як наука й метанаука	26
ЧАСТИНА ДРУГА.	
МЕТОД ЯК ЯДРО СИСТЕМНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ	29
7. Загальна теорія методу	29
7.1. Сутність методу та його функції	29
7.2. Проблема класифікації й систематизації методів	30
ЧАСТИНА ТРЕТЯ	
ДИСЦИПЛІНАРНІ МЕТОДИ Й МЕТОДИКИ СИСТЕМНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ	40
8. Лінгвістичні основи дисциплінарного методу й методик	40
8.1. Питання мовної дійсності й дисциплінарного методу лінгвістики	40
8.2. Дисциплінарно-методологічна структура сучасної лінгвістики	40
8.3. Парадигмальний підхід у методології лінгвістики	41
9. Макропарадигмальні методи та методики лінгвістики	42
9.1. Порівняльно-історичний метод та його методики	42
9.2. Структурний метод та його методики	45
9.3. Комунікативно-прагматичний метод (КПМ) та його методики	47
9.4. Когнітивно-комунікативний метод	48
10. Методи й методики часткових парадигм лінгвістики	50
10.1. Сутність міждисциплінарних досліджень у гібридних галузях наук	50
10.2. Метод і методики соціолінгвістики	51
10.3. Метод і методика етнолінгвістики	53
10.4. Метод і методики ареальної лінгвістики	55
10.5. Метод і методики психолінгвістики	55
10.6. Метод і методики нейролінгвістики	58
10.7. Метод і методика паралінгвістики	59
10.8. Метод і методики лінгвокультурології	61
10.9. Метод і методики міжкультурної комунікації	63
10.10. Метод і методики політичної лінгвістики	64
11. Непарадигмальні методи й методики лінгвістики	65
11.1. Дисциплінарні непарадигмальні методи й методики лінгвістики	65
11.2. Частково дисциплінарні непарадигмальні методи й методики	66

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ТЕХНОЛОГІЯ СИСТЕМНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ...67 67

12. Технологія пізнання та опису в лінгвістичному дослідженні 67

12.1. Технологія науково-дослідного процесу 67

12.2. Технологія пошуку наукової інформації з мовознавства 70

12.3. Технологія вивчення наукової літератури 70

12.4. Технологія створення понятійно-термінологічного апарату дослідження 71

12.5. Технологія формулювання методології й методики дослідження 74

12.6. Технологія опису результатів лінгвістичного дослідження 75

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 77

ВСТУП

Наука є особливим видом людської пізнавальної діяльності, спрямованої на продукування об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про навколишній світ. Основою цієї діяльності є збір фактів, їх систематизація, критичний аналіз і, відповідно, синтез нових знань або узагальнень, які не лише описують природні або суспільні явища, а й дають можливість створювати причинно-наслідкові зв'язки і, як наслідок, – прогнозувати.

Методологія лінгвістичних досліджень як основа для будь-якого наукового пошуку в сфері вивчення мови є невід'ємною складовою лінгвістичної науки і має тенденцію до інтеграції філософських, загальнонаукових та часткових внутрішньо- та міждисциплінарних методів дослідження. Акумулюючи здобутки попередніх наукових пошуків, вона продовжує розвиватися й знаходити нові шляхи дослідження лінгвістичних явищ.

Курс лекцій ґрунтується на фундаментальній праці З. І. Комарової «Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике» і має на меті ознайомити читача з основами методології лінгвістики на базі синтезу праць із методологічної проблематики для оптимізації наукових досліджень у сфері лінгвістики.

Праця складається із чотирьох частин: *перша частина* присвячена основам системної лінгвістичної методології, у *другій частині* розглядається метод як ядро системної лінгвістичної методології, *третья частина* ознайомлює нас із дисциплінарними методами й методиками системної лінгвістичної методології, у *четвертій частині* подана технологія системної лінгвістичної методології.

Навчальне видання буде корисним для студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів та науковців-лінгвістів, які бажають ознайомитися з основами лінгвістичних досліджень.

ЧАСТИНА ПЕРША

СИСТЕМНА ЛІНГВІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ: ОСНОВИ Й ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ

1. Філософія й філософія науки як джерело та складові лінгвістичної методології

1.1. Співвідношення філософії, філософії науки та методології

Філософія	Філософія науки	Методологія
<p>Ф. – теоретична форма світогляду, яка співіснує в людській культурі поряд з іншими формами світогляду (буденним побутом, релігією, міфологією, мистецтвом). Предмет філософії – раціональна форма світогляду, яка містить три основні структури:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) загальну теорію буття (зокрема загальні уявлення про оточуючий людину об’єктний світ – Космос); 2) загальну теорію людини, що містить загальну теорію свідомості й пізнання; 3) загальну теорію ставлення людини до світу, тобто структуру світогляду [Лебедев, 2008, с. 105] 	<p>Ф. н. – дисципліна, предметом якої є загальні тенденції й закономірності наукового пізнання як особливої діяльності і творення наукових знань, узятих у їх історичному розвитку і досліджуваних в історично мінливому соціокультурному контексті.</p> <p>Ф. н. – сфера прикладної філософії, предметом якої є загальна структура, закономірності функціонування й розвитку науки як системи наукового знання, когнітивної діяльності, соціального інституту, основи інноваційної системи сучасного суспільства</p>	<p>М. – загальна теорія предметно-практичної і пізнавальної діяльності людини, їх специфіки й взаємозв’язку.</p> <p>М. науки – розділ загальної методології пізнання, а також частина теорії наукового пізнання як вчення про методи, засоби та процедури наукової діяльності.</p> <p>М. – тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, вдосконалення й конструювання методів у різних сферах духовної і практичної діяльності.</p> <p>Розуміння М. як науки про методи мислення сьогодні відходить на другий план</p>

1.2. Філософські принципи сучасного пізнання

Принципи пізнання – основоположні концепти, нормативні загальні висловлювання, що містять певні вимоги до здійснення пізнавальної, практичної й духовної діяльності [Лебедев, 2008, с. 509].

Принцип	Сутність
П. антропоцентризму	Людина як суб'єкт і об'єкт пізнання
П. системності	Вимога сприймати будь-який предмет пізнання як систему, функціонування якої підпорядковане загальним закономірностям існування й еволюції системних об'єктів
П. інваріантності	Незмінність, схоронність, бінарна опозиція категорії мінливості
П. відносності	Будь – яка теорія має цілком визначений зміст, але саме тому і цілком конкретну, а не універсальну, когнітивну силу
П. відносності до засобів спостереження	Усі наслідки вимірювань є наслідком взаємовпливу досліджуваних явищ і засобів спостереження
П. операційної відносності	Положення теорії мають бути доведені до такої стадії, коли стає можливим їх практичне використання
П. додатковості	Дані різних експериментів додаткові, але лише тоді, коли вони інтерпретуються шляхом однієї теорії
П. редукціонізму (помірного)	Зведення множинного до єдиного, складного до простого, випадкового до закономірного, явищ до сутності одних законів до інших
П. простоти	Методологічний критерій відбору кращої з конкуруючих наукових гіпотез (теорій, фактів тощо), виходячи з меншої кількості припущень, тобто змістовно більш простої за однакової пояснювальної сили
П. спостережуваності	Методологічні вимоги подання емпіричної інформації про будь-який реальний об'єкт як дійсно існуючий (шляхом хоча б опосередкованого спостереження за допомогою приладів або відповідних розрахунків)

Принцип	Сутність
П. наочності	Усі концепти повинні мати об'єктні, причому легко спостережувані аналоги
П. екстремальності	Максимальне або мінімальне значення певної властивості з усіх можливих значень
П. ізоморфізму	Взаємооднозначна відповідність елементів двох множин, коли елементу однієї множини відповідає один елемент іншої множини і навпаки
П. краси	Знаходження таких пропозицій у досліджуваному об'єкті або такий їх стан у майбутньому проєкті, який викликає естетичну насолоду, відчуття гармонії, краси
П. відповідальності	Учені повинні добровільно брати на себе зобов'язання за своє й суспільства сприятливе майбутнє
П. історизму	Урахування еволюції пізнаваного об'єкта в часі та єдності його властивостей
П. детермінізму	Походження властивого явища можна пояснити певними причинними явищами
П. достатньої підстави	Жодне явище не може виявитись істинним або дійсним, жодне твердження – справедливим без достатньої підстави
П. наукової актуальності	Співвідносність старої та нової теорій асиметрична: більш досконала нова дозволяє інтерпретувати стару, але не навпаки
П. симетрії	Методологічний або евристичний принцип, згідно з яким необхідно прагнути до виявлення певних інваріантів
П. відповідності теорій	Теорії, справедливість яких установлена, з появою нових не усувають, а зберігають як граничну форму і частковий випадок нових теорій

1.3. Філософія лінгвістики й філософія мови

Основні філософські проблеми, що стосуються природи мови та її теорій (моделей):

- 1) концептуальності мови;
- 2) співвідношення мови й ментальності;
- 3) співвідношення мови із зовнішнім (предметним) світом;
- 4) співвідношення мови з діяльністю людини;
- 5) співвідношення у мові індивідуального й суспільного;
- 6) самостійності мови;
- 7) ігрового характеру мови;
- 8) співвідношення формальної й природної мов;
- 9) співвідношення мови й мовлення [Комарова, 2012, с. 65].

Філософські концепти мови/мовознавства

Автор	Зміст концепції
Платон	Ім'я виражає сутність об'єкта
Аристотель	Звуковий знак довільний, він є конвенцією і в цій ролі умовою комунікації людей
Стоїки	Поряд зі знаком як таким і тим, що він означає, існує смисл (лектон) речення, який може бути істинним або хибним
Абеляр	Слова є вираженням концептів
Д. Скотт, У. Оккам	Наукою про мову є логіка. Кожне слово, будучи знаком, означає одиничне (концепція мінімалізму)
Дж. Локк, Д. Юм	Значення слів, тобто знаків, є ідеї
І. Кант	Мова є позначенням думок
Є. Гуссерль	Мова, виступаючи результатом феноменологічної роботи суб'єкта, є засобом формування життєвого світу людини
М. Хайдеггер	Мова – дім буття
Х.-Г. Гадаме	Мова – це середовище розуміння людьми одне одного
Ж.-П. Сартр	Мова є ставленням однієї людини до іншої
К.-О. Апель	Мова за своєю природою не суб'єктивна, а інтерсуб'єктивна
Ю. Хабермас	Мова – це комунікація

Автор	Зміст концепції
Г. Фреге, Б. Рассел	Справжньою теорією мови є логіка. Природна мова вульгарна й приблизна
Л. Вітгенштейн	1. Значенням слова є певний предмет. Значенням речення є певний стан справ. 2. Значенням слова є його вживання. 3. Мова реалізується у формі мовних ігор.
Дж. Остін, Дж. Серл	Мовленнєві акти мають граматичне значення. Вони можуть бути успішними або неуспішними
М. Фуко	Мова – це соціальний засіб функціонування владних відносин між людьми
Ж. Деррида	Знаки не містять значення, їх реконструювання, що ніколи не припиняється, формує шлях життя
Ж.-Ф. Ліотар	Життя – це агоністика мовних ігор, вони не є чимось відмітним від нього

2. Наукознавство й наука як джерело та складові лінгвістичної методології

2.1. Наукознавство та наука

Наукознавство – комплекс наукових дисциплін (історія науки, соціологія науки, наукометрія, стилістика науки, психологія науки, економіка науки, бібліометрія, логіка науки, лінгвістичний аналіз наукової мови, правове регулювання наукової діяльності, наукова політика), що досліджують науку та її різні аспекти конкретно-науковими методами й засобами.

Наука – своєрідна сфера творчої людської діяльності, функція якої – вироблення, накопичення й теоретична систематизація об’єктивних знань про дійсність, що дозволяє їй передбачувати події і тим самим створювати основу для доцільної практичної діяльності людей.

2.2. Характерні ознаки науки

1. Універсальність	Одержувані нею знання придатні для всіх людей, і її мова – однозначна
2. Фрагментарність	Вивчає не буття в цілому, а різні фрагменти реальності, а сама ділиться на окремі дисципліни, які є певною проекцією на світ

3. Загальнозначущість	Одержувані нею знання придатні для всіх людей і її мова – однозначна
4. Безособовість	Ні індивідуальні особливості вченого, ні його національність або місце проживання ніяк не позначаються на кінцевих результатах
5. Систематичність	Наявність певної структури, а не незв'язний набір частин
6. Незавершеність	Неможливість досягнення абсолютної істини
7. Наступництво	Нові знання за певними правилами співвідносяться зі старими
8. Критичність	Готовність поставити під сумнів і переглянути свої навіть найбільш основоположні результати
9. Достовірність	Її висновки потребують, допускають і проходять перевірку за визначеними, сформованими у ній правилами
10. Позаморальність	Наукові істини нейтральні в морально-естетичному плані, а моральні оцінки можуть стосуватися діяльності з одержання знання або ж діяльності з його застосування
11. Раціональність	Одержання знань відбувається на основі раціональних положень й доходить до формулювання теоретичних положень, що виходять за рамки емпіричного рівня
12. Чуттєвість	Одержані результати потребують емпіричної перевірки з використанням сприйняття, і лише після цього вони можуть вважатися достовірними [Михайлова, 1972]

2.3. Функції науки в суспільстві

1. Генерування нового достовірного знання.
2. Інтерпретаційна.
3. Верифікація.
4. Прогностична.
5. Поширення одержаних знань.
6. Реалізація одержаних знань.
7. Світоглядна функція.
8. Аксіологічна.
9. Компонент духовної культури.
10. Праксеологічна [Комарова, 2012, с. 78–79].

2.4. Структура наукової діяльності

Структурна модель наукової діяльності

3. Логіка й психологія як джерела та складові лінгвістичної методології

3.1. Логічні операції: класифікація та визначення

Класифікація є різновидом поділу обсягу поняття. Вона становить багатоступінчастий розгалужений поділ логічного обсягу поняття. Результатом класифікації є система супідрядних понять: ділене поняття є родом, нові поняття – видами, видами видів (підвидами) і т. д.

Таким чином, *класифікація* – необхідна форма предметного пізнання, без здійснення якої неможливе понятійно-дискурсивне моделювання дійсності. Однак потрібно зауважити, що ставлення до неї в науці в різні періоди було неоднозначним.

Визначення, або дефініція, є одним із базових концептів логіки. Однак на відміну від інших логічних концептів визначення представлене в науковій літературі, з одного боку, дуже докладно й детально, а з іншого боку, – дуже неоднозначно. Більше того, сьогодні немає теорії визначення.

Усім поняттям визначення дати неможливо (до того ж у цьому немає потреби), тому що в науці й у процесі навчання використовують інші способи введення понять – прийоми, подібні з визначенням: *опис, характеристика, роз'яснення шляхом прикладу та інші*.

Опис складається з переліку зовнішніх рис предмета для нестрогого розрізнення його від подібних до нього предметів. Опис дає чуттєво-наочний образ предмета, який людина може скласти за допомогою творчості або відтворює в уяві. Опис містить як істотні, так і неістотні ознаки.

Характеристика дає перелік лише деяких внутрішніх, істотних властивостей людини, явища, предмета, а не його зовнішнього вигляду, як це робиться за допомогою опису.

Роз'яснення шляхом прикладу використовують тоді, коли легше навести приклад або приклади, що ілюструють дане поняття, ніж дати строге визначення через рід і видову відмінність.

Порівняння. До порівнянь вдаються як на рівні наукового пізнання, так і на рівні художнього відображення дійсності.

Розрізнення – це прийом, що дозволяє встановити відмінність даного предмета від подібних до нього предметів.

Логіка класичної, некласичної та постнекласичної науки

Періодизація логіки відповідає періодизації науки в цілому. Водночас підставою для поділу логіки на різні напрямки

служує відмінність застосовуваних у ній принципів, на яких базуються дослідження.

Класична логіка має такі основоположні принципи дослідження:

- буденні міркування в класичних науках;
- допущення розв'язання будь-якої проблеми;
- відволікання від змісту висловлювань і від зв'язків за змістом між ними;
- абстракція двозначності висловлювання.

На емпіричному рівні пізнання активно використовувалися такі логічні методи, як абстрагування, індукція і класифікація, а на теоретичному - методи логічного доказу та спростування.

Найбільш широко вони застосовувалися в природничих науках. Більш фрагментарно логічні правила систематизації наукового знання і логічних міркувань використовувалися в соціально-гуманітарних науках.

Логіка некласичної науки (початок ХХ ст. – 70-ті роки ХХ ст.) у цілому відповідала специфіці науки того періоду. У цей час сама логіка завдяки використанню в ній математичної мови функцій щодо всіх її форм мислення (поняття, судження, умовиводу), теорії множин і т. д. істотно змінила уявлення про свій предмет, завдання і можливості. Було побудовано величезну кількість різних, і в той же час строгих логічних числень, що дали початок різним логікам: тризначним, багатозначним, деспотичним, імовірним та іншим.

Логіка постнекласичної науки (із 70-х років ХХ століття і до сьогодні) відрізняється плюралізмом і толерантністю щодо розуміння свого предмета, завдань і можливостей застосування в науковому пізнанні як на етапі відкриття нового наукового знання, так і на етапі його систематизації та обґрунтування.

3.2. Психологія як наука про психічну діяльність

Аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел із психології показав відсутність великих розбіжностей у розумінні цієї

науки: під психологією в наші дні розуміють науку, об'єктом якої є психіка людини і тварин, тобто вся сукупність психічних процесів, властивостей і станів у всіх можливих їх проявах.

Найважливішими кроками сучасної психології є:

- виділення в структурі психіки особистості й колективу поряд зі свідомим рівнем її несвідомого рівня;
- установа функціонального зв'язку фізіологічної діяльності мозку із психічними актами особистості та її поведінкою;
- інтерпретація походження психічної діяльності як наслідку інтеріоризації (засвоєння) предметної діяльності людини, а її поведінки – як орієнтовної діяльності.

Психіка та психічні процеси

Психіка (від грец. *psychikos* – «душевний») – властивість високоорганізованої матерії, яка є особливою формою відображення дійсності, що виникає внаслідок специфічної взаємодії живих систем із навколишнім середовищем з урахуванням можливостей свідомості суб'єкта.

До основних психічних процесів, що беруть участь у чуттєвому пізнанні, як правило, відносять: відчуття, сприйняття, уявлення та уяву.

Свідомість як вища форма психічного стану людини

Осмислення феномену свідомості було і залишається однією з найскладніших проблем природничих наук, соціології та філософії. З наукових дисциплін насамперед потрібно виділити психологію і соціологію. До пізнання цього феномену причетні медицина, а також мистецтво та релігія. В усіх наукових джерелах підкреслюється, що серед фундаментальних філософських і наукових проблем одне з головних місць у всі часи займає свідомість.

Творчо «мисляча» психіка людини

«Мисляча психіка» – це сукупність безлічі творчих акцій, які здійснює конкретна особа, група людей, народ і т.д.

Виділяють *чотири розумових види*:

- предметний, або технологічний;

- подібний, або художній;
- практичний, або соціальний;
- понятійний, або концептуальний.

Несвідоме у психіці людини

Сучасне уявлення про психіку людини було б не просто неповним, а неправильним, викривленим без з'ясування дискусійного питання про співвідношення свідомого і несвідомого у психіці людини.

Несвідоме є проявом внутрішнього стану людської психіки. Це своєрідний світ, що охоплює різні сфери духовного життя і діяльності особистості. Це її унікальний психічний стан, коли самі собою виявляються «темні або смутні відчуття, або частково усвідомлюються, або зовсім не визнаються», оскільки вони знаходяться за порогом свідомості.

Психологія науки

Психологія науки – одна з нових психологічних дисциплін, що мають граничний характер із філософією науки, когнітологією і наукознавством.

Предметом її дослідження є вивчення наукової діяльності як окремих вчених, так і наукових колективів психологічними методами (тести, статистичний, біографічний та соціологічний методи).

Уже в кінці XIX – на початку XX ст. є спроби ввести в психологічну науку новий об'єкт емпіричних досліджень – особистість вченого в її зумовленості біологічними й соціальними чинниками (Ф. Гальтон, Ст. Оствальд, О. О. Потєбня, П. К. Енгельмеєр, Ж. Адамар та ін.).

Одна із центральних проблем психології науки – аналіз процесу наукової творчості, вивчення тих якостей вчених і необхідних умов, наявність яких робить людину науки здатною кинути виклик усталеним уявленням та принципам і відстоювати нові погляди.

Однією з прикладних завдань психології науки, що має величезне соціальне і практичне значення, є раннє розпізнавання людей із творчими задатками вченого, методик розвитку цих

здібностей, розроблення типологій характерологічних особливостей вчених для оптимальної орієнтації наукової молоді на найбільш придатні для неї види наукової діяльності й галузі наук. Величезне значення у механізмі творчої діяльності вченого має мотивація. Саме мотиви спонукають конкретного вченого до цілеспрямованої і напруженої діяльності. Аналіз цієї мотивації свідчить про складну ієрархічну структуру, завдання знаходження в кожному конкретному випадку специфічної конфігурації співвідношення внутрішньої і зовнішньої мотивації.

Р. Сельє сформулював *мотиви діяльності вченого*:

- безкорислива любов до природи і правди;
- захоплення красою закономірності;
- проста цікавість;
- бажання приносити користь;
- потреба у схваленні;
- ореол успіху, схилення перед героями і бажання наслідувати їх;
- страх нудьги.

Мотиви та вимоги до наукової роботи визначають *якості, необхідні вченому*.

Зокрема до них Р. Сельє відносить:

- ентузіазм і наполегливість (відданість меті, стійкість за невдач, цілісність і успіх, мужність, здоров'я, енергія);
- оригінальність (незалежність мислення, уява, інтуїція, обдарованість);
- інтелект (логіка, пам'ять, досвід, здатність о концентрації мислення, абстрагування);
- етика (чесність перед самим собою);
- контакт із природою (спостережливість, уважність);
- контакт із людьми (розуміння себе та інших, сумісність із оточенням, здатність організувати групи, переконувати інших і прислухатися до їхніх аргументів);
- постійна незадоволеність собою.

4. Аксіологія, етика й естетика як джерело та складові лінгвістичної методології

4.1. Аксіологія науки й наукової діяльності

Аксіологія (від грец. *axia* – цінність і *logos* – «вчення, наука») – розділ філософії науки та наукознавства, що має своїм предметом дослідження ціннісні передумови й підстави наукового знання і наукової діяльності.

Аксіологічні основи наукової діяльності складаються з трьох основних компонентів:

- ідеології науки;
- соціальних передумов науки та наукової діяльності;
- внутрішньонаукових уявлень про необхідні цілі та засоби здійснення наукової діяльності.

Ідеологія науки – це розуміння її суспільного сенсу, призначення і можливостей.

Науки без ідеології не буває і не може бути внаслідок соціокультурної природи та наукової діяльності.

Соціальні передумови науки та наукової діяльності – це вимоги, запити й очікування по відношенню до наукової діяльності у зв'язку із соціальними функціями науки та результатами наукової діяльності.

Регулятором відносин слугує соціологія науки, предметом якої є вивчення, діагностика, кількісне вимірювання різних властивостей і відносин науки як специфічної соціальної системи.

Внутрішньонаукові уявлення про необхідні цілі та засоби здійснення наукової діяльності

Це насамперед ідеали та норми наукового дослідження, що становлять множину внутрішньонаукових цінностей, які організовують, спрямовують і оцінюють як сам хід наукового дослідження, так і його результати.

Аксіологія класичної науки – це ціннісні підстави класичної науки та ідеологія, які значною мірою успадковували цінності та ідеологію античної науки.

Аксіологія неklasичної науки

До цінностей науки цього періоду входили:

– суб'єкт-об'єктність наукового знання;

– відносна істина;

– релятивізм;

– плюралізм наукових гіпотез і теорій;

– методологічний плюралізм;

– ціннісна зумовленість наукового знання, його соціокультурний характер;

– розумний скептицизм та антифундаменталізм.

Ціннісні основи неklasичної науки більш ліберальні й менш жорстокі та агресивні порівняно з ідеологією класичної науки.

Аксіологія постнеklasичної науки

Порівняно із ціннісними основами неklasичної науки зміни полягали в подальшому посиленні «людинорозмірної» (антропної) сутності науки й наукового знання. Це, вочевидь, основна цінність науки цього періоду, яка взаємодіє з низкою інших цінностей, формуючи аксіологічне підґрунтя науки цього типу.

Отже, аналіз основних цінностей науки на різних етапах її розвитку, а також винахід цінностей свідчать про те, що в наш час можна виділити низку *основних цінностей науки*:

– переконання дослідника в тому, що використовуваний ним методологія, методи, прийоми та процедури дослідження, стандарти доказовості, зразки та ідеали є об'єктивними, відповідними раціональності науки;

– спільність, сенс якої полягає в тому, що наукове знання має вільно ставати загальним досягненням, і ніхто не в праві монополювати його;

– незацікавленість, тобто безкорисливий пошук істини, вільний від міркувань особистої чи корпоративної вигоди, завоювання слави, отримання грошової винагороди;

– організований скептицизм, який проявляється у тому, що кожен учений несе відповідальність за оцінювання

доброякісності того, що зроблено ним або його колегами, і за те, щоб ця оцінка стала надбанням гласності, з урахуванням толерантного наукового спілкування.

4.2. Етика науки і наукової діяльності

Етика (від грец. *ethos* – «звичай», характер) – розділ філософії, в якому досліджуються мораль і моральність як специфічні регулятори людського життя, взаємин людей одне з одним як сфера вищих цінностей людського буття.

З етичних питань суперечки точилися впродовж усієї історії розвитку науки, що і обумовило виникнення досить нової дисципліни – етики науки, яка є предметом вивчення філософії науки та наукознавства.

Під етикою науки розуміють сукупність моральних норм, що регулюють поведінку вчених щодо:

- наукового знання (когнітивна свобода і когнітивна відповідальність);
- одне до одного (комунікаційна свобода і відповідальність);
- суспільства і держави (соціальна свобода і відповідальність);
- самого себе (екзистенціальна свобода і відповідальність).

5. Системологія як джерело та складова лінгвістичної методології

5.1. Поняття про системологію

На рубежі XX і XXI століть стало очевидним, що людство переходить від однієї епохи мислення і діяльності до іншої: від «століття аналізу і синтезу» до «століття систем».

Серед об'єктів, розглянутих системологією, важливе місце займають складені об'єкти, структуровані об'єкти, що виникають унаслідок зв'язків і взаємодій сукупності інших об'єктів; об'єктів більш глибокого (по відношенню до

складеного в надсистемі) ярусу або, інакше кажучи, сукупності елементів складеного об'єкта.

5.2 Загальна теорія систем та її основні компоненти

Основним *концептом* ядром системології є загальна теорія систем. Яка, хоча й набула великого поширення, проте досі не має однозначного розуміння і загальноприйнятого визначення, як утім, і основні поняття цієї теорії – система та структура.

Дослідити систему – означає розкрити:

- її сутність, тобто властиві їй системні, інтегративні властивості;
- склад – кількісну та якісну характеристику її частин;
- структуру, тобто внутрішню організацію, взаємозв'язок елементів;
- функції – активність, життєдіяльність системи та її частин;
- інтегративні, системні чинники, механізми забезпечення цілісності, взаємодії, вдосконалення та розвитку;
- комунікації із зовнішнім середовищем і зв'язок із більшою системою;
- історію, тобто початок і джерело виникнення, становлення, тенденції та перспективи розвитку, перетворення в якісно нову систему.

Загальна теорія систем як методологічний компонент системології включає низку загальносистемних понять (концептів): система, структура, системний підхід і системний метод, а також – класифікація систем.

Типи систем у різних типах наук

У теорії систем виявлено, що системи зазнають трифазну еволюцію, при цьому кожна з фаз співвідноситься з певним історичним типом науки.

Співвідношення типів систем із типами наук

Тип науки	Тип системи
Класична	Традиційна
Некласична	Динамічна
Постнекласична	Синергетична

Дещо детальніше зупинимося на сучасному етапі науки – *постнекласичному*, в якому формується *синергетичний тип систем*.

Синергетика, на думку самих фахівців – це якийсь парасолькоподібний термін, що охоплює різні підходи до розуміння принципів коеволюції та самоорганізації складноорганізованих систем найрізноманітнішого роду. Загальна спрямованість таких досліджень може бути виражена небагатьма ключовими словами: еволюція, самоорганізація, складні системи, хаос, нелінійність, нестабільність, відкритість, сталий розвиток.

5.3. Класифікація систем

Вибір принципів та ознак класифікації систем визначається змістом розв’язуваної проблеми (завдання).

Виділимо основні *цілі класифікації систем*:

- обмеження вибору підходів до відображення систем;
- зіставлення прийомів, методів аналізу і синтезу виділеними класами систем;
- вироблення рекомендацій щодо вибору методів для відповідного класу систем.

Усі класифікації – завжди відносні, тому що відповідають рівню теорії та практики певної наукової дисципліни на даний період часу. На сьогодні можна виділити *шість ознак класифікації систем*.

За характером природи й основним призначенням:

- Матеріальні (реальні) системи.
- Абстрактні системи.

За взаємодією і середовищем:

- Відкриті системи.
- Закриті системи.

За станом:

- Динамічні системи.
- Статичні системи.

За складністю:

- Прості системи.
- Складні системи.
- Великі системи.

За спрямованістю (завданням цілей):

- Цілеспрямовані системи.
- Нецілеспрямовані системи.

За ступенем організованості:

- Добре організовані системи.
- Погано організовані (дифузні) системи.
- Самоорганізовані (ті, що розвиваються) системи.

Під час вивчення і дослідження систем необхідно пам'ятати, що будь-яка з них може належати одразу кільком класам (підкласам або групам у них), кожен із яких застосовується при виборі методів моделювання.

6. Семіотика й лінгвістика як джерело та складові лінгвістичної методології

6.1. Семіотика як наука й метанаука

Семіотика як наука

Семіотика (від грец. *semeion* – знак, ознака), грец. *semiotike* – «вчення про знаки») – 1) наукова дисципліна, що вивчає загальне в будові й функціонуванні різних знакових (семіотичних систем, що зберігають і передають інформацію, чи то системи, що діють у людському суспільстві, в природі (комунікація у світі тварин) чи то в самій людині (напр. зорове і слухове сприйняття предметів, логічне міркування); 2) система

того чи іншого об'єкта, розглянута з точки зору семіотики в 1-му значенні.

Знакова система – це система знаків, що приводяться в дію виключно відповідно до правил, доданих або іманентно притаманних даній системі.

При цьому мотивовані зв'язки (асоціації) бувають двох видів: а) за суміжністю явищ і б) за їх подібністю.

Тому можливі *три типи знаків*:

- *Знаки-індекси*. Знаки-індекси (пізніше їх стали називати також знаками-симптомами) – зв'язок означального і означуваного, мотивований їх природною суміжністю (зіткненням або перетинанням); у разі перетину означальне є частиною означуваного. «Індекс фізично пов'язаний зі своїм об'єктом». Індекс є знаком, що відсилає до об'єкта, який він денотує, перебуваючи під реальним впливом.

- *Знаки-копії*. Знаки-копії (синоніми терміна: знаки-ікони, або іконічні знаки) – зв'язок означального й означуваного, вмотивований схожістю, подібністю між ними.

- *Знаки-символи*. У знаках-символах умотивованість зв'язку даних означального з даними означуваного відсутня.

Три названі типи елементарних знаків відповідають трьом ступеням семіозису – процесу означування і виникнення у свідомості людини знака і знакових відносин між явищем дійсності, її відображенням у свідомості та формою знака. Три ступені утворюють градацію в напрямку збільшення умовності (конвенціональності) знака, тобто збільшення його знаковості.

Найменший ступінь умовності характерний для знаків-індексів, *найбільший* – для знаків-символів.

Семіотика як метанаука

Виділимо те, що *нового вносить семіотика*:

- загальну концепцію, яка в будь-якій окремій семіотичній системі вбачає комунікативну систему з моделювальними і породжувальними можливостями, а також бере до уваги знакову (замісну) природу тих одиниць, із яких будується система;

- семіотика пропонує гуманітарне знання – результативний загальний метод дослідження різних систем;
- зіставлення різних знакових систем дозволяє краще зрозуміти своєрідність кожної окремої семіотичної системи;
- завдяки властивому семіотиці абстрагуючому баченню своїх об'єктів – проектів удається виявити не просто ті або інші особливості окремих систем, а найбільш істотні.

Таким чином, завершуючи розмову про метамовні сутності семіотики, нагадаємо слова одного з її основоположників Ч. Морріса, який, характеризуючи семіотику, писав: *«З одного боку, це наука в ряді інших наук, а з іншого боку, це інструмент наук».*

6.2. Лінгвосеміотика як міжнауковий напрямок

Семіотика, будучи однією із загальних теорій різних гуманітарних об'єктів, знаходиться в особливо тісних відносинах з лінгвістикою. Це пов'язано з особливим статусом мови серед інших знакових систем: за Соссюром, мова – *«найважливіша з цих систем».*

Онтологія мови може бути пояснена найбільшою мірою на основі саме знакової теорії, тому що в мові немає незнакових, утилітарних функцій. Ось чому семіотика надзвичайно важлива для мовознавства.

6.3. Лінгвістика як наука й метанаука

Лінгвістика як наука

Багато сторінок досліджень присвячено природі мови.

Деякі з якостей мови:

- мова одночасно виявляється синхронічно стабільною і діахронічно мінливою;
- мова одночасно є соціально зумовленою системою і індивідуальним відхиленням від неї;

– мова одночасно характеризується структурною впорядкованістю своїх одиниць і ймовірнісною невизначеністю їх вибору;

– мова одночасно володіє синтагматичною однозначністю своїх одиниць і парадигматичною багатозначністю цих одиниць та їх компонентів;

– діалектичний характер змісту мовного явища і форми його вираження, оскільки «зміст є не що інше, як перехід форми в зміст, а форма є не що інше, як перехід змісту в форму»;

– у металінгвістичному напрямку об'єкт мови потрібно розглядати не як традиційне двоєдинство «мова – мислення», а як взаємодію чотирьох компонентів: мова – мовлення – мислення – свідомість.

Мова – багатовимірне явище, що виникло в людському суспільстві: це – і система й антисистема, і діяльність, і продукт цієї діяльності, і дух, і матерія. Характеризуючи мову у всій її складності з протилежних сторін, ми розкриваємо саму її сутність.

Лінгвістика як метанаука

Даючи характеристику рівнів наукового пізнання і знання, особливо метатеоретичного рівня наукового пізнання і розкриття функцій загальнонаукової картини світу й структури метатеоретичного знання, були позначені складові цього знання. За семіотичного підходу до мови, згідно із семіотичним принципом, елементарними мовно-мисленнєвими функціями мови, за Ю. С. Степановим, є номінація, предикація і локація. Номінація полягає в іменуванні й класифікації пізнаваних предметів, ознак і дій; суть предикації – у встановленні взаємозв'язків між пізнаваними предметами; локація має назване і взаємозв'язане одне з одним у просторі та часі.

Словесний знак – основна когнітивна одиниця мовної системи, яка фіксує, зберігаючи в прихованому вигляді, форми «переходу» старого досвіду (знання) в новий, своєрідно відображає у своєму значенні сходинки людського пізнання». Нагадаємо, що при характеристиці мовного семіозису було

показано, що він здійснюється саме в процесі пізнання, на базі сучасної «синтезованої» лінгвістики, з урахуванням еволюції загальної теорії мови.

ЧАСТИНА ДРУГА

МЕТОД ЯК ЯДРО СИСТЕМНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

7. Загальна теорія методу

7.1. Сутність методу та його функції

Метод – система розпоряджень, принципів, вимог, які повинні орієнтувати у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату в тій або іншій сфері діяльності [Комарова, 2012, с. 219].

Головна функція методу – це внутрішня організація і регулювання процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта [Комарова 2012, с. 219].

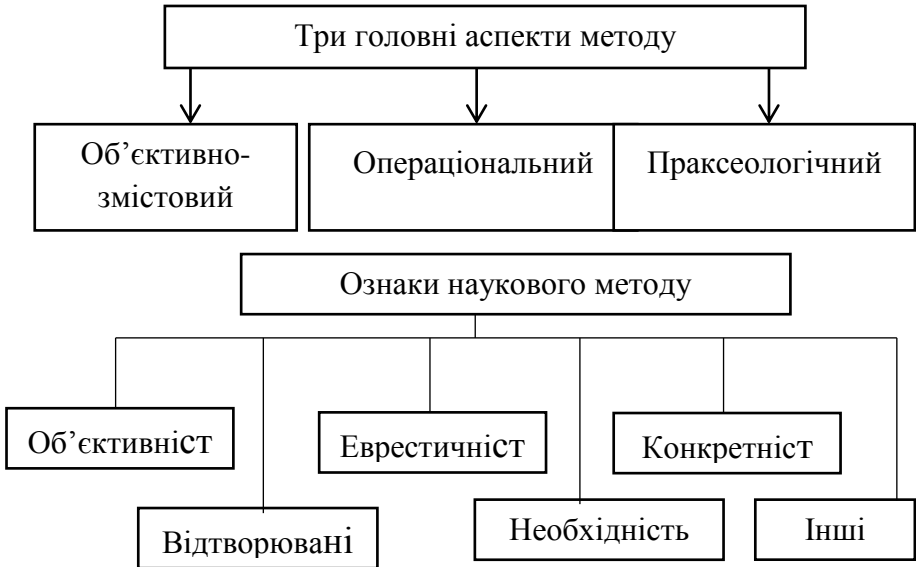
Основні відмінності теорії та методу

Теорія	Метод
Результат попередньої діяльності	Вихідний пункт та передумова наступної діяльності
Головна функція	
Пояснення та передбачення (для виявлення істини, законів, причини)	Регуляція та орієнтація діяльності
Теорія – система ідеальних образів, що відображають сутність, закономірність об'єкта	Метод – система регулятивів, правил, що виступають як інструмент для подальшого пізнання та зміни дійсності
Теорія націлена на вирішення проблеми	Метод націлений на виявлення способів та механізмів його дослідження та перебудування

Вимоги до наукового методу

1. Детермінованість.
2. Заданість.
3. Результативність та надійність.

4. Економічність та ефективність.
5. Зрозумілість та ефективна розпізнаваність.
6. Відтворюваність методу.
7. Навчання.
8. Допустимість.
9. Безпека.

7.2. Проблема класифікації й систематизації методів

Філософські методи	
↓	Натурфілософський
↓	Діалектичний
↓	Метод сходження від абстрактного до конкретного
↓	Метафізичний
↓	Трансцендентальний
↓	Феноменологічний

Філософсько-загальнологічні методи та прийоми																			
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓				
Абдукція	Абсолютизація	Абстрагування	Аналіз	Аналогія	Аргументація	Дедукція	Доказ	Ідеалізація	Індукція	Узагальнення (генералізація)	Обґрунтування	Об'єктивація	Пояснення	Визначення	Підтвердження (верифікація)	Синтез	Порівняння	Фальсифікація	Формалізація

Системний підхід – сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основу яких покладений розгляд об'єктів як систем [Комарова, 2012, с. 265].

Системний аналіз – сукупність методів і прийомів, що використовуються під час дослідження складних і надскладних об'єктів, насамперед методів вироблення, прийняття та обґрунтування рішень у ході проектування, створення та управління соціальними, економічними, людино-машинними і технічними системами [Нова філософська енциклопедія 2010. – Т. III. С. 558].

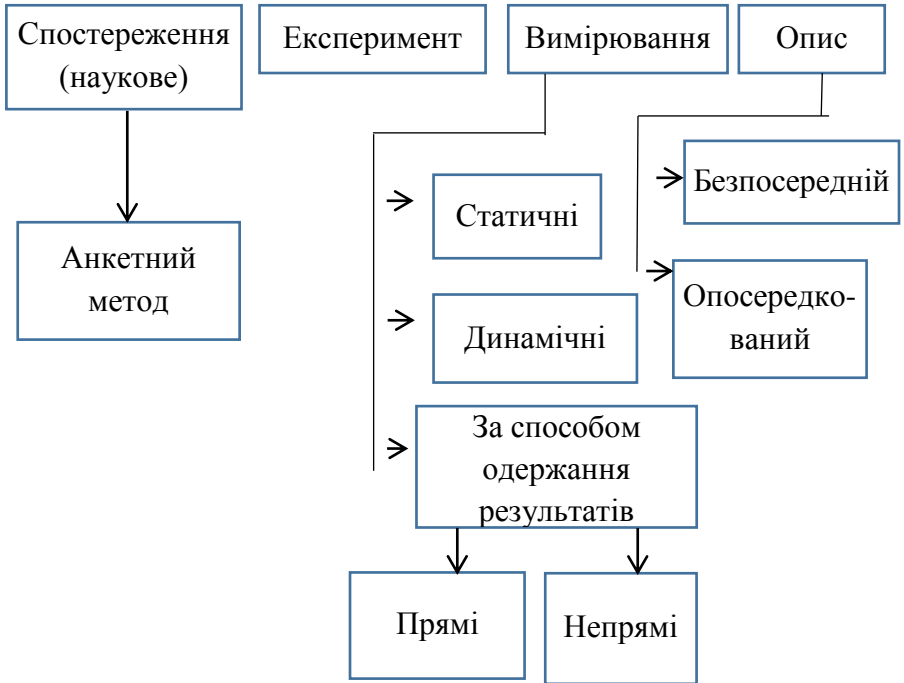
Основні методи дослідження систем

№	Назва методу	Сутність	Результат	Переваги	Недоліки
1	Експериментальний	Експеримент	Потрібно вивчати загальні закономірності та використовувати під час дослідження конкретних систем за допомогою абстрактних понять та математичних методів	Найбільш ефективне під час використання великих систем	Складність, дорожнеча; складно досліджувати реальні об'єкти в їх середовищі з метою експерименту
2	«Чорний ящик»	На основі вивчення потоків інформації в системі створюється модель, яка забезпечує перетворення вхідної інформації в вихідну	–	Робиться висновок про поведінку системи на основі спостереження за входом та виходом, але не досліджується внутрішня структура системи	Використовується лише на початковому етапі дослідження систем

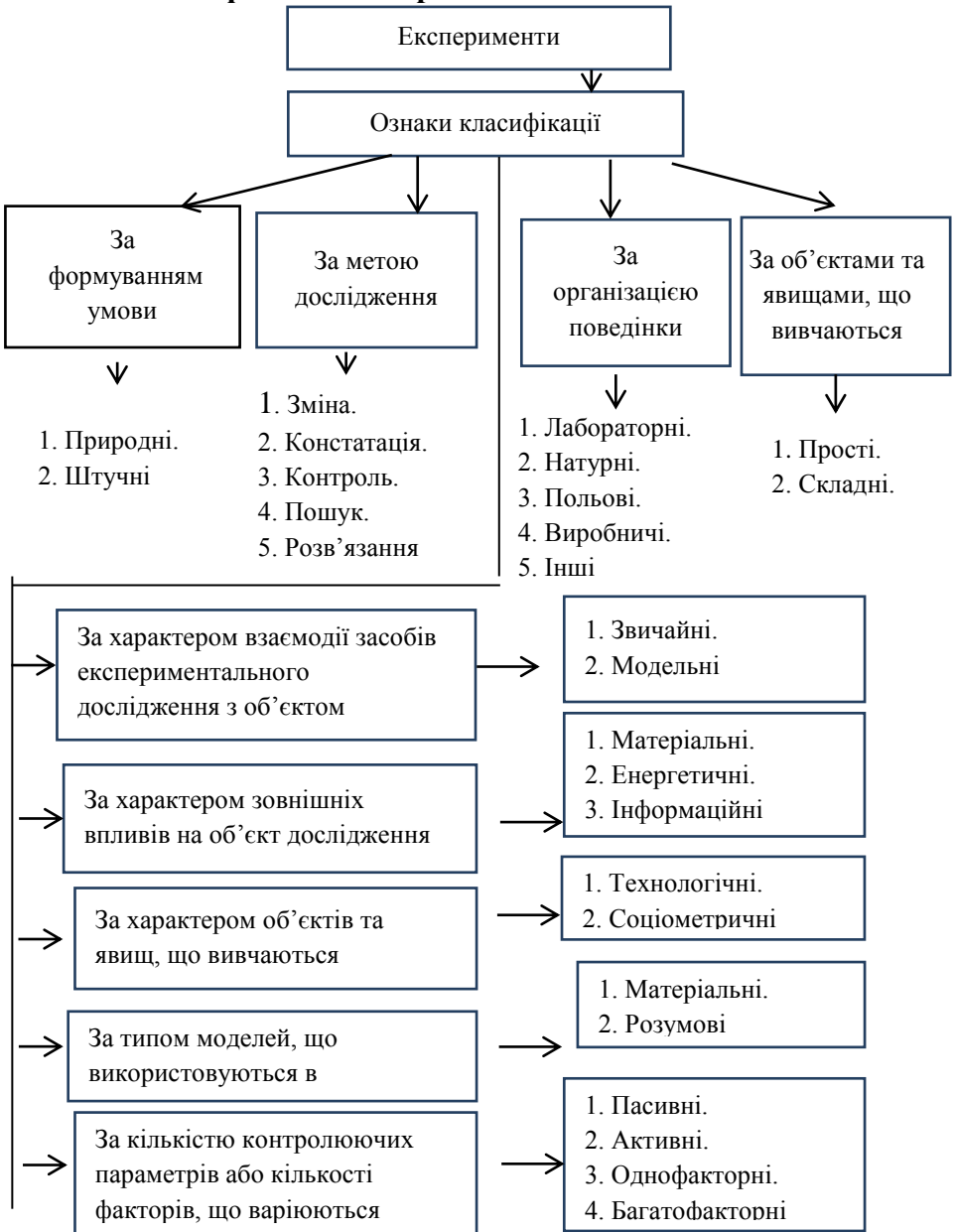
№	Назва методу	Сутність	Результат	Переваги	Недоліки
3	Статистичний аналіз	1. Визначається статистичний характер вихідних величин за відомими вхідними. 2. Визначаються умови функціонування систем	Методи 5 та 6	Використовується для вивчення інформації та виявлення статистичних закономірностей у системі	Необхідна інформація про реальні системи
4	Логічний аналіз	Виявлення логічних закономірностей у системах та різних видах управляючих систем	Методи 5 та 6	Використовуються під час розроблення систем	Те саме
5	Метод обстеження	Одержання відомостей про систему, що вивчається	Кількість документів, їх форма, зміст, періодичність, маршрути руху	–	–
5.1.	Вивчення формалізованих документів	Збір відомостей про функціонування системи	–	–	Необхідна інформація про реальні системи

№	Назва методу	Сутність	Результат	Переваги	Недоліки
5.2.	Анкетування	Те саме	–	–	Те саме
5.3.	Миттєве спостереження	Особисте вивчення дослідником окремою ланки чи виконавця	–	–	Те саме
5.4.	Самофотографування	Виконавець сам фіксує початок, кінець та найменування роботи. Момент для кожного обстеження визначається датчиком випадкових чисел			
6.	Евристичний	Базується на інтуїції та досвіді	–	Вирішення завдань, для яких ще немає ефективних алгоритмів розв'язання	Для складних завдань – багатокроковий процес із великою кількістю альтернатив

Методи та прийоми емпіричного дослідження

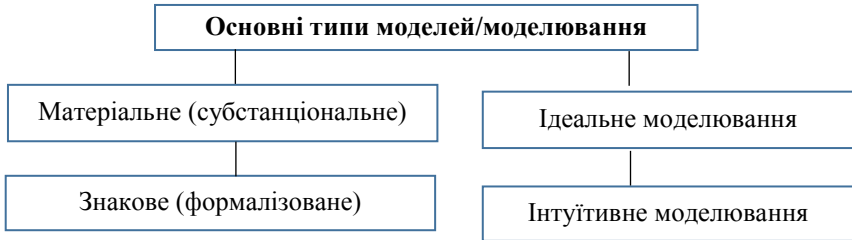
Класифікація експериментальних досліджень

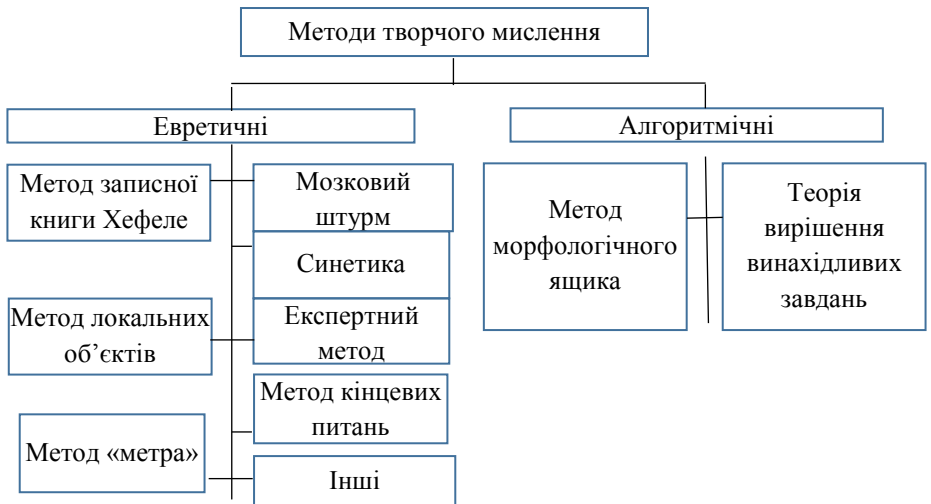
Теоретичні методи та прийоми	
➤	Аксіоматичний метод
➤	Імовірно-статистичні методи
➤	Вибірковий метод
➤	Генетичний метод побудови теорій
➤	Діахронічний аналіз
➤	Ідеографічний метод
➤	Історичний метод
➤	Кластерний аналіз
➤	Конструктивістський метод
➤	Кореляційний метод
➤	Метод альтернатив
➤	Метод антиномій, або антиномізм
➤	Метод коцитування
➤	Метод наукового теоретичного ряду та наукового теоретичного устрою
➤	Метод ранжування
➤	Номотетичний метод
➤	Прагматичний метод
➤	Проблемний метод
➤	Прогностичні методи
➤	Регресивний аналіз
➤	Синхронний аналіз
➤	Структурно-функціональний метод
➤	Евристичні методи
➤	Експериментальні методи
➤	Екстраполяція

Моделювання є методом подання та вивчення об'єкта, явища чи процесу й одночасно як методом верифікації [Комарова 2012, с. 312].

Модель – дослідний зразок або інформаційно-знаковий аналог того чи іншого об'єкта, який виступає як оригінал [Лебедев, 2008, с. 445].

Методи активізації творчого мислення

Методи та прийоми соціально-гуманітарних наук

→	герменевтичний
→	спостереження
→	інтроспекція
→	метод соціального експерименту
→	метод емпатії
→	аналіз документів
→	метод опитування
→	контент-аналіз
→	тестування
→	шкалювання
→	метод семантичного диференціала
→	соціометричний метод
→	монографічний метод
→	біографічний метод
→	ігрові методи

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ДИСЦИПЛІНАРНІ МЕТОДИ Й МЕТОДИКИ СИСТЕМНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

8. Лінгвістичні основи дисциплінарного методу й методик

8.1. Питання мовної дійсності й дисциплінарного методу лінгвістики

Лінгвістична основа методу: 1) об'єкт лінгвістики містить мовну реальність і теорію мови; 2) багатовимірність моделі мови.

8.2. Дисциплінарно-методологічна структура сучасної лінгвістики

Макролінгвістика

Теоретична лінгвістика:

1. Внутрішня.
2. Інтерлінгвістика.
3. Проміжна.
4. Зовнішня

Прикладна лінгвістика

Внутрішня лінгвістика: 1) фонетика; 2) фонологія; 3) лексикологія (семасіологія, ономасіологія); 4) фразеологія; 5) граматики (морфологія, морфеміка, словотвір, синтаксис); 6) семантика; 7) лінгвістика тексту; 8) лінгвoseміотика; 9) менталінгвістика; 10) комунікативна лінгвістика; 11) прагмалінгвістика; 12) лінгвістична типологія; 13) лінгвістика універсалій.

Зовнішня лінгвістика: 1) психолінгвістика; 2) нейролінгвістика; 3) етнолінгвістика; 4) ареальна лінгвістика; 5) паралінгвістика; 6) математична лінгвістика; 7) лінгвостатистика; 8) палеографія; 9) лінгвістична палеонтологія; 10) когнітивна лінгвістика; 11) політична лінгвістика; 12) лінгвокультурологія; 13) комунікативно-прагматична лінгвістика; 14) міжкультурна комунікація.

Інтерлінгвістика: вивчення: 1) природних міжнародних мов; 2) міжнародних штучних мов; 3) планових мов; 4) спеціалізованих штучних мов.

Проміжна лінгвістика: 1) діалектологія; 2) лінгвістична географія; 3) соціолінгвістика; 4) компаралінгвістика; 5) контрастивна лінгвістика; 6) контактна лінгвістика; 7) етимологія; 8) ономастика; 9) лінгвістична стилістика; 10) металінгвістика; 11) історіографічна лінгвістика.

Прикладна лінгвістика: теорія письма; розроблення алфавіту, графіка; орфографія; орфоепія; культура мови; прикладна риторика; теорія та практика викладання мови; лінгвістична (стилістична) діагностика; лінгвістична криміналістика; нормування мови та мовна політика; обчислювальна лінгвістика; автоматичне розпізнавання мови; практика перекладу; машинний переклад; корпусна лінгвістика; прикладні аспекти квантитативної лінгвістики; нейролінгвістичне моделювання; прикладні аспекти політичної лінгвістики; лінгвістичні аспекти штучного інтелекту та ін.

Структура макролінгвістики не відображає існування таких галузей лінгвістичних знань як: 1) загальне та часткове мовознавство; 2) синхронію та діахронію; 3) лінгвістичні напрямки (традиційний, формальний, логічний і т. д.) 4) етимовознавство; 5) аспектуальне мовознавство; 6) лінгвістичні школи [Комарова, 2012, с. 352].

8.3 Парадигмальний підхід у методології лінгвістики

Парадигма – термін, уведений Т. Куном; у філологічному аспекті означає «домінуючий дослідницький погляд на мову в конкретну епоху». *Ієрархія парадигм* поєднує в собі:

- *суперпарадигму* (антропоцентричну парадигму);
- *мовні макропарадигми* (усі наукові знання в певній галузі);
- *парадигми-специфікатори*.

Виділяють 4 основні макропарадигми:

- 1) порівняльно-історичну;
- 2) системно-структурну;
- 3) комунікативно-прагматичну;
- 4) когнітивну/когнітивно-дискурсивну/когнітивно-прагматичну [Комарова, с. 366].

9. Макропарадигмальні методи та методики лінгвістики

9.1. Порівняльно-історичний метод та його методики

Порівняльно-історичний метод – система науково-дослідницьких методик, які використовують під час вивчення споріднених мов з метою відтворення картини історичного минулого цих мов для розкриття закономірностей їх розвитку від мови-основи.

Базові концепти порівняльно-історичного методу: архетип (проформа), конвергенція, генетична спорідненість, дивергенція мови, генеалогічна класифікація, прмова, реконструкція, мовна спорідненість, сім'я мов, мовна група, етимон [Комарова, с. 384].

Порівняльно-історичний метод	
1. Методика зовнішньої реконструкції	2. Методика внутрішньої реконструкції
Цілі та завдання	
Установити першомову, вивчити закони розвитку мов, скласти моделі окремих мовних сімей та генетичну класифікацію мов	Виявити закони історичного розвитку конкретної мови, встановити форми та девіації, що відображають особливості мови, пояснити сучасний стан мовної системи як результат певних історичних змін через установлення їх часу та причин
Об'єкт	
Споріднені мови	Мова у своїй історичній перспективі

1. Методика зовнішньої реконструкції	2. Методика внутрішньої реконструкції
Предмет	
Міжмовне порівняння споріднених мов	Різномасштабні форми мови, що фіксують періоди її розвитку
Процедура	
Відбір матеріалу для порівняння → встановлення ряду порівнюваних одиниць та їх порівняння → встановлення відносної хронології фонетичних та морфологічних змін → реконструкція архетипу	Прийоми: 1) внутрішня ретроспекція (від сучасного стану мови до попередніх періодів); 2) внутрішня проспекція (від найдавнішої форми – до найсучаснішої)

3. Методика відносної хронології та глотохронології

Методика відносної хронології: шляхом вивчення поширення та значення в системі мови двох явищ встановлюється, яке з них передувало іншому.

Методика глотохронології: сформульована М. Сводешом; базується на ряді тверджень щодо зміни основного словникового запасу мови зі сталою швидкістю. Одиницями вивчення є універсальні для всіх мов номінації [Комарова, с. 392].

4. Методика лінгвістичної екстраполяції

Сутність *методики* полягає у такому: гіпотетично відтворюючи мовні форми, віддалені віками, лінгвісти відштовхувалися від припущення, що закони існування та розвитку стародавніх та сучасних мов – однакові. Ця методика: 1) вимагає строгого розмежування реальних даних від гіпотез та припущень; 2) екстраполяції мовних явищ однієї мови чи мовної сім'ї на явища іншої лише за їх типологічною спорідненістю [Комарова, с. 393].

5. Типологічний метод

Типологічний метод полягає у такому: через типологічне порівняння встановити, яким чином реалізуються універсальні та загальні якості (ізоморфізм) мов у проекції на їх

різноманітність (аломорфізм) для створення типологічних класифікацій мовних характеристик на базі мовних типів та типологічної подібності досліджуваних мов [Комарова, с. 399].

Методики типологічного методу	<i>Методика анкетного еталону:</i> за допомогою списку ознак дослідник шляхом перебирання досліджуваних мов-об'єктів визначає наявність чи відсутність певних якостей у цих мовах. Результатом є виділення мови-еталона
	<i>Еталонна методика:</i> базується на використанні редукованої мови-еталона – через послідовне розгортання мінімальної системи шляхом додавання нових ознак (які відповідають уявленням про мовний ізо-та аломорфізм одиниць) формується розгалужена система мовних ознак
	<i>Квантитативні методики:</i> за основу взято положення політипологізованості мов – можливості точного визначення ступеня вияву певної типологічної якості; сутність методики полягає у кількісному оцінюванні типологічно важливих якостей морфемно-граматичного складу мов та їх морфологічних типів (синтетичність/аналітичність)

6. Непарадигмальні методи

Методика О.О. Потебні	Ізольоване вивчення синтаксичних тенденцій у порівнянні із аналогічними явищами інших мов
Методика Б.Дельбрюка	Базується на припущенні зв'язку морфології та синтаксису: в основу методу покладені «відносні та абсолютні першозначення»
Метод А. Мейс	Висновки щодо функцій чи структур прамовних синтаксичних форм базуються на пошуку аналогічних функцій чи структур у порівнюваних мовах
Комбінована методика	За Г. С. Кнабе – поєднання методик Потебні та Мейс
Приєм історичного коментування	Сутність методики полягає у доповненні результатів, одержаних через порівняльно-історичний метод, незалежно від їх масштабності

9.2. Структурний метод та його методики

Структурний метод – система методик та прийомів, спрямованих на вивчення мови як цілісного структурно-системного, ієрархічного формування, що дозволяє визначити закономірності структурної організації мови та систематику його елементів [Комарова, с. 413].

Базові концепти: система мови, структура мови, рівень мови.

1. Опозиційний аналіз

В основу покладена *опозиція*: семіотично суттєве протиставлення мовних одиниць, що передбачає їх розкладання на спільні (основа для порівняння) та відмітні елементи (диференційні ознаки). Використання опозиційної методики можливе лише для дослідження однорідних одиниць [Комарова, с. 414].

2. Дистрибутивний аналіз

Дистрибутивний аналіз — це система прийомів членування виразу на мінімально можливі в даній мові сегменти і виокремлення самостійних одиниць – інваріантів – від їх варіантів (алофонів та аломорфів) [Комарова, с. 417].

Хід дистрибутивного аналізу

- сегментація – виділення сегментів у виразі;
- ідентифікація – об'єднання сегментів у класи;
- дистрибуція – встановлення дистрибутивних відношень між сегментами;
- субституція – уточнення правильності виділених позицій через заміни словоформ чи їх оточення;
- реконструкція – відтворення повної структури виразу через заміну нульових позицій словоформами;
- перестановка – для знаходження різних позицій заміщення однією словоформою;
- класифікація – розподіл одиниць за класами.

3. Аналіз за безпосередніми складовими

Сутність аналізу полягає у виявленні словотворчої структури словосполучення та речення з урахуванням ієрархічних відношень (аналіз) та виявленні виникнення речення (синтез).

Базові концепти: безпосередні складові, конструкція, складові, кінцеві складові, алофон, аломорф.

Аналіз за безпосередніми складовими має два варіанти: *згортання* (подане у прикладі) та *розгортання структур*. Правила та моделі виконання методик є еквівалентним, однак ідуть у протилежному порядку [Комарова, с. 421–423].

4. Трансформаційний аналіз (ТА)

Сутність ТА: пояснення шляхів утворення множини речень конкретної мови через певний набір правил.

Базові концепти: синтаксична система, ядерна синтаксична підсистема, похідна синтаксична підсистема, трансформація, трансформ, пропозиція, трансформаційні правила.

Основні положення: 1) синтаксична система складається із підсистем: ядерної та похідних від неї; 2) ядерні речення разом із трансформами пов'язані із класами елементарних ситуацій.

Процедурна частина ТА передбачає покроковість і поетапність, що базуються на загальних та часткових трансформаційних правилах [Комарова, с. 425–427].

5. Компонентний аналіз (КА)

Компонентний аналіз – методика дослідження змістової частини значеннєвих одиниць мови; передбачає розкладання значення на мінімальні семантичні складові й націлене на виявлення та представлення семантичної структури мовних одиниць.

Базові концепти: сема, семема, структура семеми, семантична ознака.

Виділяють 3 основні підходи до виконання КА: логічний, лінгвістичний та логіко-лінгвістичний [Комарова, с. 433–435].

9.3. Комунікативно-прагматичний метод (КПМ) та його методики

Комунікативно-прагматичний метод – міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів та процедур, що використовуються для вивчення узусу мови мовцями у процесі комунікації разом із прагматичними якостями мовних одиниць через призму комунікативної ситуації. КПМ націлений на досягнення успішної комунікації та регулювання комунікативної поведінки людей у рамках поліаспектної антропоцентричної діяльності. Вивчення мовних актів, їх учасників та дискурсу спрямоване на формування стратегій і тактик дослідження онтологічних та функціональних властивостей мовних одиниць та їх прагматичну цінність у різних актах комунікації [Комарова, с. 441–442].

Базові концепти: комунікація, комунікант, комунікативна установка, інтенція, комунікативний успіх, комунікативний збій, мовний акт, мовний жанр, мовна стратегія та мовна тактика, комунікативно-прагматичний простір, комунікативна компетенція, комунікативна особистість, дискурс, прагмасемантика, комунікативно-прагматична ситуація.

1. Методика аналізу тексту

Аналіз тексту спрямований на виявлення різної аспектуальності тексту для виявлення та опису композиційних, семантичних і прагматичних якостей тексту та прийомів його оформлення відповідно до стилістичних норм та функцій мови. Вчені, пропонуючи різні варіанти та підходи до виконання аналізу тексту, спираються на загальний алгоритм виконання методики [Комарова, с. 445–448].

2. Методики аналізу дискурсу

Методики аналізу дискурсу відрізняються своєю комплексністю, оскільки крім аналізу прагматики мовних та мовленнєвих засобів, аналіз націлений на вихід за межі екстралінгвістичних факторів – дослідження усього *комунікативно-прагматичного простору*. Вивчення типів дискурсу, його мовних та паралінгвістичних особливостей результується у дотриманні *алгоритму*, спільного для всіх типів дискурсів [Комарова, с. 449–455].

9.4. Когнітивно-комунікативний метод

Когнітивно-комунікативний метод – міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів та процедур для вивчення широкого комплексу проблем, пов'язаних із мовною репрезентацією ментальних процесів та їх результатів, оформлених у когніції людини у вигляді знань. Цей метод також дає можливість інтерпретації та верифікації одержаних результатів для остаточної побудови моделі комунікації як основи обміну знаннями.

Базові концепти: когніція, концепт, концептуалізація, категорія, категоризація, концептосфера, когнітивна база, картина світу, мовна картина світу, менталітет, ментальні репрезентації.

Комунікативно-когнітивний метод базується на уявленні, що в основі мови як знакової системи та її дискурсивної діяльності знаходиться система знань про світ – концептуальна картина світу, що формується у когніції людини внаслідок її пізнавальної діяльності [Комарова, с. 460–464].

1. Методика аналізу концептів

Сутність методики: вивчення смислів, що передаються окремими словами, словосполученнями, типовими пропозиціями, та їх реалізація через певні вирази, тексти й навіть твори. Процес аналізу та зіставлення мовних засобів реалізації

концепту в системі мови та мовлення дозволяє виділити основний зміст концепту та принципи організації мовного матеріалу. Методика аналізування концептів через зіставлення передбачає цілу низку процедур і обмежена значною кількістю постулатів [Комарова, с. 467–470].

2. Методики аналізу категорій

Складний та комплексний феномен *категорії* вимагає розроблення низки методик для його дослідження. Вчення про категорії передбачає ряд підходів і може бути розділене на кілька етапів [Комарова, с. 470–473].

Методики аналізу категорій	<i>Прототипова семантика</i> : розроблена Е. Рошем; базується на визнанні двох аспектів <i>категоризації</i> : <i>вертикального та горизонтального</i> ; розробляється поняття « <i>прототип</i> » як ментальний репрезентант, когнітивний орієнтир категорії, розуміння якого відбувається за 4 <i>когнітивними моделями</i> : <i>пропозиційними, схематичними, метафоричними та метонімічними</i> [Комарова, с. 475–476].
	<i>Когнітивна граматика Лангакера</i> : базується на оперуванні термінами « <i>прототипові смисли</i> », « <i>когнітивні зони</i> », « <i>моделювання мовної сцени</i> », « <i>образ / образна схема</i> ». Методика Лангакера пояснює формування змісту через образні схеми, задані 6 <i>основними вимірами</i> [Комарова, с. 476–477].
	<i>Фреймова семантика Філмора</i> : методика дослідження взаємодії семантичного простору мови та структур знання, мисленнєвого простору; дозволяє моделювати принципи структурування та відображення певної частини досвіду людини в значеннях мовних одиниць. Методика оперує поняттями <i>фрейма, видів фреймів, когнітивного контексту</i> [Комарова, с. 477–478].

До методик аналізу категорій також входять: *когнітивна семантика Джекендоффа, моделі ментальної репрезентації та ін.* [Комарова, с. 479–486].

3. Методика аналізу дискурсу

Сутність дискурсивного аналізу полягає у спробі підійти ближче до розуміння феномену *дискурсу*. Дослідники виділяють

певний алгоритм аналізу дискурсу, детально описаний Т. ван Дейком [Комарова, с. 487]. І західна, і вітчизняна лінгвістична студія активно займаються розробленням методик, що дозволять наблизитися до суті явища дискурсу [Комарова, с. 489–490].

4. Методика морфотемного аналізу

Аналіз спирається на розумінні *мовної одиниці як трисдності матеріальної оболонки (звука), ідеального образу звука в мовній когніції – акустемі та її семантичних ознак*. Ключовими поняттями методики є *морфотема* та *синтагмема* [Комарова, с. 491].

10. Методи й методики часткових парадигм лінгвістики

10.1. Сутність міждисциплінарних досліджень у гібридних галузях наук

Існує три шляхи синтезу наук:

1) синтез роз'єднаних сторін предмета (внутрішньодисциплінарний рух у лінгвістиці за рівнями: фонетика → фонологія → морфологія → синтаксис) [Кибрик, 2002 : 80];

2) перенесення методів дослідження з більш низьких рівнів вивчення матерії на більш високі;

3) об'єднання часткових галузей наук у більш загальні (семіотика, герменевтика, синергетика тощо).

Соціологія, психологія, археологія, етнографія, лінгвістика та ін. у ході розвитку утворили гібридні науки під «парасолькою» (термін О. С. Кубрякової) *антропоцентричної суперпарадигми*, з вершиною – *Людина, яка говорить*, утворюючи *поліпарадигмальність* «материнської» науки – лінгвістики.

10.2. Метод і методики соціолінгвістики

Соціолінгвістика – міждисциплінарна наука, що виникла на межі мовознавства, соціології, соціальної психології та етнографії, і вивчає широкий комплекс проблем, пов'язаних із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних факторів на мову і тією роллю, яку відіграє мова в житті суспільства.

Соціолінгвістичний метод – міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів і процедур, що використовуються для вивчення широкого кола проблем впливу суспільства на мову і мови на суспільство, з метою дослідження природи мови як соціального явища, її місця та ролі в суспільному розвитку.

Базові концепти методу: соціальний фактор, соціум та його різновиди (суспільство як цілісна соціальна система; сімейно-родинні, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільноти), мовна ситуація (екзогlossen та ендогlossen), форми існування мови (національна мова, літературна мова, народно-розмовна форма, загальнонародна форма, соціальний діалект, варіант національної мови, гендерлекти, соціолекти, професійні мови, новомова, ідіолекти, підмови та ін.), мовна політика, мовне будівництво, визначення функціонального навантаження мов (Комарова, с. 501–502).

Мета й завдання загальносоціолінгвістичних досліджень:

- 1) вивчення мовної ситуації в країні, враховуючи якісні й кількісні дані щодо існуючих у ній мов і щодо їх суспільних функцій;
- 2) дослідження форм існування національних мов;
- 3) вивчення того, як використовують певну мову або її форму існування представники різних соціальних груп відповідно до їх етнічних, професійних, освітніх, вікових, гендерних та інших ознак;

- 4) вивчення загальних тенденцій мовного життя (мовної толерантності, конфліктності та ін.);
- 5) вивчення проблеми мова й ідеологія;
- 6) вивчення соціолінгвістичної системи мовної поведінки;
- 7) дослідження проблеми білінгвізму й переключення кодів;
- 8) дослідження проблеми — мова і (само)ідентифікація;
- 9) вивчення варіаційної моделі мовних змін;
- 10) аналіз мовної політики і мовного будівництва держави для регулювання функцій, що виконуються мовами та їх формами;
- 11) розроблення функціональної класифікації, яка б доповнювала існуючі генетичну й морфологічну класифікації та виявлення їх співвідношень;
- 12) кінцева мета – вироблення соціолінгвістичних стратегій, що сприяло б гармонійному розвитку всіх мов.

Методики, прийоми та процедури аналізу

Методики соціолінгвістики є сплавом лінгвістичних і соціолінгвістичних процедур, які за своєю суттю є модифікацією загальнонаукових методів і прийомів.

Етапи дослідження	Види роботи	Особливості роботи
Методики збирання соціолінгвістичних даних (активні, польові дослідження)	– спостереження і включене спостереження; – опитування інформантів через анкетування та інтерв'ювання; – експерименти (вільні та спрямовані)	– підготовка умов польової роботи; – перше знайомство з інформантами; – «човниковий» характер роботи з інформантами: опитування йде за системою: гіпотеза1 → дані1 → гіпотеза2 → дані2... → набуте знання;

Етапи дослідження	Види роботи	Особливості роботи
Методики й прийоми аналізу даних (пасивні)	– аналіз документів; – обробка даних польових досліджень*; – метод моделювання	* кореляційний аналіз: – стратифікаційний; – ситуативний; – комунікативний
Методики й процедури верифікації	Імовірісно-статистичний аналіз	Верифікація одержаних даних на точність, достовірність, валідність

10.3. Метод і методика етнолінгвістики

Етнолінгвістика – гранична дисципліна, що знаходиться між мовознавством, етнографією, соціологією й антропологією, яка вивчає мову в її співвідношенні з етносом, а також вивчає взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних факторів у функціонуванні й еволюції мови.

Етнолінгвістичний метод – міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів і процедур, що використовуються для вивчення широкого кола проблем, пов'язаних із взаємовідносинами мови й етносу, з метою виявлення закономірних кореляцій між етнічними й мовними процесами для консолідації етнічних спільнот і наукового прогнозування етномовної будови.

Базові концепти: етнос, етнічний менталітет, етнічний стереотип, етнічна культура, реалія, етнічні процеси, ідіоетнічний, фонові знання, етногенез, етнічна історія, етнічна картина світу, типи впливу мовних ситуацій [Комарова, с. 508–509].

Мета й завдання етнолінгвістичних досліджень:

- 1) мова й народний менталітет;
- 2) мова й міфологія;
- 3) етнічні ареали та функції мов;
- 4) співвідношення між мовною й етнічною консолідацією;
- 5) типи впливу мовної ситуації на етнічні процеси;
- 6) відображення в номінативних одиницях і мовленнєвих штампах особливостей етнокультури;
- 7) вплив культурологічних відмінностей на міжетнічну комунікацію за різних життєвих ситуацій;
- 8) мова й етнічна особистість;
- 9) мова й етнічна картина світу.

Методики, прийоми й процедури етнолінгвістичних методів:

- порівняльно-історичний (реконструкції, глотохронологія, екстраполяція та ін.);
- типологічний;
- структурний;
- комунікативно-прагматичний;
- когнітивно-комунікативний;
- філософсько-загальнологічний (аналіз, синтез, узагальнення, формалізація тощо);
- методи гібридних методологічних рівнів (структурно-системний, семіотичний, герменевтичний та ін.);
- загальнонаукові методи, як емпіричні, так і теоретичні (метод моделювання, експеримент, спостереження);
- частково наукові (лінгвостатистичні, діалектологічні, етимологічні, лінгвогеографічні, ареальні, прикладної лінгвістики тощо);
- соціолінгвістичні (польова методика, методика кореляційного аналізу) та ін.

10.4. Метод і методики ареальної лінгвістики

Ареальна лінгвістика – лінгвістична наука, що досліджує за допомогою методів лінгвістичної географії поширення мовних явищ (мов і діалектів) у просторовій протяжності й міжмовній (міждіалектній) взаємодії.

Метод лінгвістичної географії – сукупність методик, прийомів і процедур дослідження, спрямованих на вивчення територіального поширення мовних явищ для виявлення характеру існування і взаємодії діалектів і вирішення питань походження індоєвропейських мов (сутності прамовної реальності).

Базові концепти: ареал, ізоглоса, діалект, територіальний говір, говірка, історико-культурна зона, мовний (діалектний) ландшафт [Комарова, с. 516–517].

Основні етапи роботи лінгвогеографічного дослідження:

- 1) підготовка мовного матеріалу;
- 2) картографування;
- 3) інтерпретація карт.

Прийоми лінгвогеографічного дослідження:

- 1) картографування;
- 2) культурно-історична інтерпретація;
- 3) текстологічний прийом.

10.5. Метод і методики психолінгвістики

Психолінгвістика – лінгвістична наука, що склалася на межі психології, лінгвістики й мовленнєзавства, яка вивчає процеси мовленнєтворення, а також сприйняття і формування мовлення у їх відповідності до системи мови, тобто вивчає складний триєдиний комплекс діяльності людини: мисленнєво-мовленнєво-мовної діяльності. Як гібридна наука

психолінгвістика за предметом дослідження близька до лінгвістики, а за методами – до психології.

Психолінгвістичний метод – міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів і процедур дослідження, що використовуються для вивчення мови як феномену психіки – людського виміру мови й мовлення і ролі мови в структуруванні світу, з метою оптимізації діяльності людини в оточуючому його соціальному світі.

Мета й завдання психолінгвістичних досліджень:

- 1) виникнення мовлення в індивідуальному мовленнєвому акті;
- 2) сприйняття мовлення в індивідуальному мовленнєвому акті;
- 3) формування мовлення в процесі онтогенезу людини;
- 4) аналіз процесів становлення й функціонування мовної свідомості як системи образів дійсності;
- 5) моделі мовленнєвої (психолінгвістичної) діяльності індивіда;
- 6) експериментальна перевірка створених моделей мовленнєвої діяльності індивіда;
- 7) текст як об'єкт психолінгвістики;
- 8) особливості процесів і засобів спілкування різних етносів (етнопсихолінгвістика);
- 9) патологічні відхилення у формуванні й перебігу мовленнєвих процесів за умов несформованості або розпаду особистості;
- 10) психолінгвістичні одиниці сприйняття мовлення;
- 11) психолінгвістичні основи вивчення мови (рідної та іноземної);
- 12) мовленнєве сприйняття дошкільнят і питання логопедії;
- 13) прикладні аспекти психолінгвістики (судова психолінгвістика; мова й гендер; автоматичний аналіз тексту;

теорія і практика штучного інтелекту, мова й мовленнєвий вплив).

Основні концепти: виникнення мовлення, сприйняття мовлення, формування (онтогенез) мовлення, досліджуваний, психолінгвістичний експеримент, інтеріоризація [Комарова, с. 522–523].

Методи й методики психолінгвістики:

- загальнонауковий метод моделювання;
- загальнонауковий метод експерименту;
- моделі виникнення, сприйняття, онтогенезу мовлення;
- асоціативний експеримент (вільний, спрямований, ланцюжковий) як найбільш розроблена методика аналізу психосемантики, метод семантичного диференціалу і метод психолінгвістики і як методика експериментальної психосемантики;
- методика доповнення полягає в деформації мовленнєвого повідомлення і подальшому його представленні досліджуваним для відтворення; використовується як діагностика мовленнєвої і немовленнєвої поведінки досліджуваних;
- методика завершення речення слугує для розуміння механізмів синтаксичної організації мовлення;
- методи непрямого дослідження психосемантики для встановлення семантичних відстаней між об'єктами у висловлюваннях;
- градувальне шкалування, за якого досліджуваним пропонується розмістити ряд слів однієї семантичної групи «за порядком», використовується для виявлення альтернативних семантичних просторів, не поданих у словниках;
- методика визначення граматичної правильності, що дозволяє одержати статистично достовірний матеріал із позиції носіїв мови;

– різні опитувальники, часто пілотажні, тобто спрямовані на відбір матеріалу для подальших експериментів, а також тести;

– методика прямого тлумачення слова, що слугує для виявлення в буденній свідомості пересічного носія мови складної картини співвідношення лексичного значення і внутрішньої форми слова;

– методики різних класифікацій (наприклад, розбити матеріал на групи), що дозволяють виявити когнітивні процеси досліджуваних явищ та ін.

10.6. Метод і методики нейролінгвістики

Нейролінгвістика, біологічна лінгвістика – лінгвістична дисципліна, що виникла на межі неврології (нейрофізіології) і лінгвістики і яка вивчає систему мови у співвідношенні з розумовим субстратом мовної поведінки людини, тобто вивчає психофізіологічний механізм мовного відображення дійсності, а також вплив мовлення на перебіг фізіологічних процесів.

Нейролінгвістичний метод – міждисциплінарна інтеграція методик, прийомів і процедур, спрямованих на комплексне вивчення мовної поведінки людини.

Об'єкти вивчення	
Усі види афазії: - <i>динамічна</i> – має синтагматичну природу, за порушення передньої мовленнєвої зони; - <i>семантична</i> – складності з побудовою смислової схеми висловлювання; - <i>синтаксична</i> – аграматизм, складності з граматичною організацією висловлювання; - <i>еферентна, моторна</i> – складності з моторною кінетичною організацією мовлення	Неафатичні розлади мовлення: мовленнєві агнозії, апраксії, дизартрії, алексії та опрафії

Предмет вивчення – кореляції між певними видами розладів мовлення і функціональними центрами кори головного мозку.

10.7. Метод і методика паралінгвістики

Паралінгвістика – мовознавча дисципліна, що вивчає невербальні, немовні засоби (фонаційні, кінетичні, графічні), які входять у мовленнєве спілкування і передають разом з вербальними засобами смислову інформацію. Паралінгвістичні засоби є функціональним компонентом мовленнєвої діяльності, релевантним для кожного конкретного мовленнєвого спілкування.

Метод паралінгвістики – міждисциплінарний і міжпарадигмальний синтез методів, методик і прийомів, спрямований на вивчення парамови для передачі повного, комплексного (полікодового) змісту комунікації.

Основні типи паралінгвістичних засобів

Тип	Компоненти
1. Фонаційний	Тембр мовлення, темп, гучність, типи заповнювачів пауз, мелодика мовлення, особливості вимови звуків мовлення (діалектні, соціальні, ідіолектні), розподіл наголосів і пауз (артикуляція)
2. Кінетичний	Жести, пози, міміка, рух органів чуття
3. Графічний	Графічна сегментація тексту, його розміщення на сторінці, шрифтовий і кольоровий набір, друкарські знаки та цифри, незвичайне написання букв, нестандартне розміщення розділових знаків, іконічні знаки (рисунок, фотографії, таблиці, схеми), колір паперу

Функціонально-компенсуючий характер семіотики паралінгвістичних засобів:

- доповнення мовленнєвої комунікації («Хочеш піти з нами?» – «Так!» і стверджувальний жест);
- заміщення певного пропущеного члена мовленнєвої комунікації («Хочеш піти з нами?». У відповідь – заперечний жест);
- репрезентація емоційного стану і підсвідомих прагнень суб'єкта комунікації (Ефект картини Едварда Мункі «Крик»);
- відношення подвійного кодування.

Метою паралінгвістичного дослідження є «виділення і аналіз паралінгвістичних елементів, які є опорою для експліцитного розгортання конкретного висловлювання в умовах реального спілкування» [Колшанський, 2010, с. 20].

Завдання:

- вивчити типи невербальних засобів і їх інтеграцію в реальну комунікацію;
- встановити, який тип інформації вносять паралінгвістичні засоби у вербальний контекст;
- дослідити функції невербальних засобів у загальному контексті творення мовлення з урахуванням полікодовості комунікації;
- визначити способи взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації.

В лінгвістиці паралінгвістика тісно пов'язана з **комунікативно-прагматичною парадигмою**. Якщо виходити із сутності парамови як функціонального компонента мовленнєвої діяльності людини, то її потрібно вважати явищем внутрішньо притаманним комунікативно-прагматичній парадигмі. Отже, парамова вивчається, насамперед, у руслі **комунікативно-прагматичного методу**.

Суб'єкт комунікації є членом соціальної, етнічної і мовної спільноти, тому під час вивчення парамови залучаються **соціолінгвістичні, етнолінгвістичні, психолінгвістичні,**

лінгвокультурологічні (для вивчення невербальних маркерів культур і субкультур) *методи й методика* названих та інших часткових парадигм лінгвістики.

Суб'єкт комунікації, беручи участь у дискурсивній діяльності, спирається на всі зовнішні (екстралінгвістичні) й внутрішні контексти соціального буття мовленнєвого спілкування, у зв'язку з чим використовуються *когнітивно-комунікативний метод і методика*.

Збирання матеріалу здійснюється частіше *методом спостереження* з використанням світло- і звукозаписувальної апаратури, а також іншими емпіричними методиками й прийомами.

Широко використовується *описовий метод* для паралінгвістичних проблем, а для верифікації застосовуються *експериментальні й лінгвостатистичні* методиками.

При цьому сам опис невербальних знаків становить значну складність, а тому проблема вдосконалення метамови опису залишається актуальною.

10.8. Метод і методика лінгвокультурології

Лінгвокультурологія – нова самостійна дисципліна європейського мовознавства ХХІ ст., що виникла на межі мовознавства (психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокраїнознавства, прагмалінгвістики й когнітивної лінгвістики) і культурології, і яка зосередила свою увагу на взаємодії мови як транслятора культурної інформації, культури з її установками й перевагами і людини, яка створює цю культуру, використовуючи мову.

Лінгвокультурологічний метод – інтеграція методик, прийомів і процедур дослідження, спрямованих на вивчення взаємозв'язку й взаємодії культури та мови для встановлення й пояснення того, яким чином здійснюється одна з

фундаментальних функцій мови – бути знаряддям створення, розвитку, збереження й трансляції культури.

Завдання полягають у тому, щоб зрозуміти і пояснити:

- 1) як культура бере участь у творенні мовних концептів;
- 2) до якої частини значення мовного знака прикріплюються «культурні смисли»;
- 3) чи існує в реальності культурно-мовна компетенція носія мови, на основі якої втілюються в текстах і розпізнаються носіями мови культурні смисли;
- 4) як описати культурну семантику мовних знаків, що формується на основі двох різних предметних сфер – мови і культури;
- 5) як виявити й описати концептосферу, а також дискурси культури;
- 6) як виявити й описати особливості менталітету певного народу;
- 7) як виявити й описати картини світу та образи світу певного народу, мовного колективу;
- 8) як систематизувати основні поняття науки, тобто створити понятійний апарат, що дозволить проаналізувати проблему взаємодії мови й культури в динаміці та забезпечить взаєморозуміння в межах цієї наукової парадигми;
- 9) пошук власних методологічних установок і методів дослідження.

Лінгвістичні методи, прийоми та процедури

Метод	Сутність
Діахронічний	Порівняльний аналіз різних лінгвокультурних одиниць у часі
Синхронічний	Порівняння одночасно існуючих лінгвокультурних одиниць
Структурно-функціональний	Розподіл об'єкта культури на частини і виявлення зв'язків між частинами
Історико-генетичний	Вивчення лінгвокультурного факту з точки зору його виникнення, розвитку й подальшої долі

Метод	Сутність
Типологічний	Виявлення типологічної близькості різних лінгвокультурних одиниць історико-культурного процесу
Порівняльно-історичний	Порівняння самотніх лінгвокультурних одиниць у часі й проникнення в їх сутність
Комунікативно-прагматичний	Вивчення живих комунікативних (дискурсивних) процесів у їх синхронному зв'язку з етнічним менталітетом, що діє в цю культурну епоху (прагмалінгвістика дає можливість висвітлити етнокультурологічні аспекти комунікації)
Когнітивно-дискурсивний	Проникнення в мовну свідомість, а через ментальні репрезентації знання – вихід на ціннісно-пізнавальний простір мовної картини світу як одного з основних предметів лінгвокультурології
Етнолінгвістичний	Виявлення ізоморфізму структур і функцій форм мови і типів національних культур
Метод психолінгвістики	Розкриття універсальних й етнокультурних психічних механізмів виникнення і сприйняття мовлення та кодування й декодування етнокультурної картини світу
Методики й прийоми соціолінгвістики	Осмислення соціальних факторів, що впливають на становлення й розвиток мовної особистості і формування національно-культурного компонента в семантичному просторі мови

10.9. Метод і методики міжкультурної комунікації

Міжкультурна комунікація – міждисциплінарна і міжпарадигмальна мовознавча дисципліна, в якій на діалектичному етапі її розвитку центральними категоріями стають не формальні сполучення комунікації й культури, а динамічні категорії міжкультурної компетенції особистості, дискурсу й концепту [Пермякова, 2007, с. 34].

Метод міжкультурної комунікації – міждисциплінарна й міжпарадигмальна інтеграція методик, прийомів і процедур вивчення міжкультурної комунікації для створення релевантних методів дослідження міжкультурної комунікації й гармонізації ракурсів вивчення результату інтеграції між представниками різних лінгвокультур.

10.10. Метод і методики політичної лінгвістики

Політична лінгвістика (лінгвополітологія) – наука, що виникла на межі лінгвістики та політології і яка також урахує досягнення етнології, соціальної психології, соціології та інших гуманітарних наук й активно вбирає в себе евристики дискурс-аналізу і когнітивної методології, предметом дослідження якої є політична комунікація.

Метод політичної лінгвістики – міждисциплінарна й міжпарадигмальна інтеграція методів, методик, прийомів і процедур дослідження, спрямованих на вивчення політичної комунікації, політичного дискурсу з метою створення умов для побудови передбачувальних моделей у політології та вироблення оптимальних стратегій і тактик політичної діяльності.

Політичний дискурс – різновид дискурсу, мета існування якого – завоювання, збереження й виконання політичної влади. До політичного дискурсу належать також процес і результат виникнення і сприйняття політичних текстів, а також ті екстралінгвістичні фактори, що впливають на їх виникнення і сприйняття [Маслова, 2008, с. 220].

Методи й методики політичної лінгвістики:

- 1) методика контент-аналізу;
- 2) методика когнітивного картування;
- 3) методологія й методика політичної лінгвістики:

- когнітивні методики;
- риторичні методики;
- дискурсивні методики:
- а) критичний дискурс-аналіз за трьома школами:
 - аналіз дискурсу Т. ван Дейка;
 - дискурс-аналіз Н. Ферклау;
 - німецька школа дискурс-аналізу;
- б) дескриптивний дискурс-аналіз:
 - комплексні методики:
 - нейрокогнітивні;
 - психолінгвістичні;
 - політолого-соціологічні;
 - порівняльні;
 - типологічні;
- 4) методики політичної метафорології;
- 5) методики вивчення політичного дискурсу і конструювання дискурсивних світів;
- 6) методики вивчення мови політики;
- 7) методологія і методики порівняльної метафорології;
- 8) методика аналізу полікодових феноменів політичної комунікації.

11. Непарадигмальні методи й методики лінгвістики

11.1. Дисциплінарні непарадигмальні методи й методики лінгвістики

1. Описовий метод і його методики.
2. Лінгвостатистичний метод і його методики.
3. Контекстологічний аналіз.
4. Валентнісний аналіз.

11.2. Частково дисциплінарні непарадигмальні методи й методики

1. Метод і методики діалектології.
2. Метод і методики етимології.
3. Метод і методики ономастики.
4. Метод і методики лінгвостилістики.
5. Метод і методики прикладної лінгвістики.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ТЕХНОЛОГІЯ СИСТЕМНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Завдання: розкрити *технологію* *конкретного лінгвістичного дослідження* – фіксовану сукупність прийомів науково-практичної діяльності, що приводить до наперед визначеного результату та містить у своєму складі способи й засоби опису як одержання нового знання, так і описи результатів цього конкретного лінгвістичного дослідження, які залежать від особи лінгвіста-дослідника.

За основу взято методологічний постулат про внутрішню єдність процесу відкриття та процесу опису одержаного знання.

12. Технологія пізнання та опису в лінгвістичному дослідженні

12.1. Технологія науково-дослідного процесу

Будь-яке наукове дослідження виконується індивідуально та обумовлене особистістю дослідника. Існують загальні підходи до його виконання та одержання результатів.

Визначальні риси наукового дослідження:

1. Це спланований та цілеспрямований процес для досягнення цілей та завдань.
2. Це процес, спрямований на пошук нового, відкриття невідомого, формулювання оригінальних ідей для висвітлення нових сторін проблем.
3. Це пошукове дослідження, що спирається на реальні досягнення науки та спрямоване у майбутнє.

4. Це процес, що характеризується систематичністю та послідовністю.

5. Це процес, якому властиві доказовість, обґрунтування зроблених узагальнень та висновків.

Етапи лінгвістичного дослідження

1. **Підготовчий** (вибір теми дослідження, складання робочого плану дослідження, технологія пошуку наукової літератури за темою, технологія вивчення наукової літератури, технологія збору та часткової класифікації мовного матеріалу, технологія вивчення наукової літератури з питань методології та методики наукового і лінгвістичного дослідження, технологія формування понятійно-термінологічного апарату дослідження, технологія створення методології і методики дослідження за визначеною темою). Цей етап найчастіше закінчується написанням першого варіанта вступу та першого (теоретичного) розділу.

2. **Основний:** проведення теоретичного та емпіричного дослідження, виділяється концепція роботи на основі вступу та першого розділу. Мета полягає у пошуку відповідей на такі питання: *що* досліджується (об'єкт), *за якими показниками та аспектами* (предмет), *для чого, чому* досліджується (історіографія проблеми, актуальність дослідження), *мета та завдання* дослідження, *як* досліджується (методи, методики та прийоми дослідження), етапи реалізації мети та завдань, результати дослідження). Після виділення концепції автор переходить до її поетапного виконання (з'ясування сучасного стану питання за темою; аналіз емпіричного матеріалу, перевірка й уточнення гіпотези (якщо вона сформульована); узагальнення наукових фактів; формулювання загальних і

часткових висновків у дисертації; формулювання (уточнення) наукової новизни, теоретичної і практичної значущості роботи; аналіз і узагальнення одержаних даних; підготовка загального укладення за результатами дослідження; формулювання положень, що виносяться на захист).

3. Моделювання науково-дослідного тексту та його редагування. Моделювання передбачає: розроблення стилістико-жанрових особливостей дисертації та автореферату; розроблення вербальної і паралінгвістичної (графічної) метамов роботи; техніку цитування; техніку використання посилань; техніку формування та опису бібліографії.

4. Упровадження результатів дослідження (публікації за темою дослідження й виступи з доповідями на конференціях; передзахист дисертаційного дослідження на кафедрі, де виконано дослідження; захист роботи в дисертаційній раді; проходження дисертації у ВАК; упровадження результатів дослідження в певну галузь прикладної лінгвістики (частіше – в навчальний процес, лексикографічну і перекладацьку практику і т. д.).

Основні критерії вибору теми дослідження

1. Актуальність.
2. Опрацьованість (наявність наукової літератури та практичної цінності).
3. «Вузькість» (більш вузька тема передбачає більш глибоке та детальне дослідження).

Планування дослідження

Робота над дослідженням повинна виконуватися систематично, послідовно та планово. Для реалізації цього

необхідно спочатку скласти *попередній план (задум)*, що становить логічно пов'язані дії. Цей план повинен відповідати на три основні запитання: *Що робити? Як робити? Для чого робити?* У процесі роботи над дослідженням попередній план, що узгоджується з метою та завданнями, перетворюється у *план-проспект*, який, у свою чергу, повинен стати структурно-фактологічною схемою дисертаційної роботи.

12.2. Технологія пошуку наукової інформації з мовознавства

1. Проведення проблемного бібліографічного опису (використання літератури, що відповідає тематиці та проблематиці роботи, спираючись на ключові слова).

2. Використання як традиційних, так й інноваційних джерел інформації.

3. Складання власної бібліографічної картотеки.

12.3. Технологія вивчення наукової літератури

1. Переглядове читання, спрямоване на отримання найзагальнішого уявлення про зміст певної великої роботи, щоб вирішити питання, чи потрібна ця книга для детального вивчення.

2. Ознайомлювальне читання.

3. Читання для вивчення або осмислення (повторне перечитування невеликого за обсягом тексту).

4. Ведення раціональних записів під час читання (план, тези, анотації, конспект).

5. Аналітичні записи (висвітлюється своє власне ставлення до роботи).

12.4. Технологія створення понятійно-термінологічного апарату дослідження

Під поняттям понятійно-термінологічного апарату, або інструментарію дисертаційного дослідження, розуміють систему взаємозв'язаних і взаємообумовлених понять (концептів), що термінують, визначаючи стратегію і тактику цього дослідження, від його задуму і формулювання теми до завершення, описи результатів дослідження і їх верифікації.

Обираючи тему дослідження, дисертант окреслює галузь для дослідження, що дає можливість виділити основні *проблеми*.

Під час формулювання проблеми необхідно:

- визначити центральне питання;
- виявити суперечності, що містяться в основі проблеми;
- дати опис очікуваного (передбачуваного) результату.

Побудова проблеми передбачає:

- розділення центрального (проблемного) питання на допоміжні, кількість яких має бути такою, щоб якнайкраще досягнути поставленої мети;
- упорядкування питань і підпитань проблеми, визначення послідовності їх вирішення (композиція);
- визначення меж дослідження.

Обґрунтування проблеми припускає:

1. Встановлення змістових зв'язків цієї проблеми з іншими проблемами, її місце в проблематиці лінгвістики.
2. Вироблення доказів та аргументів на користь реальності проблеми, необхідності її постановки, важливості рішення та обґрунтування її актуальності.
3. Виклад змісту проблеми.

Оцінювання проблеми містить:

1. З'ясування специфіки змісту.
2. Визначення кваліфікації проблеми.
3. Виявлення науково-методичного апарату для вирішення проблеми.
4. Установлення змістових зв'язків проблеми із суміжними галузями дослідження.
5. Виявлення наявності можливостей і передумов для вирішення проблеми.

Усвідомивши проблему дослідження, дисертант може чітко уявити, в якому дослідницькому полі він знаходиться. У дисертації це поле визначається як *об'єкт і предмет* дослідження. Це обумовлено тим, що *об'єктом* дослідження є знання, що породжує проблемну ситуацію, об'єднане в поняття або систему понять, і визначається як сфера наукових досліджень дисертаційної роботи дослідника.

Предмет дослідження можна визначити як нове наукове знання про об'єкт дослідження, що одержують у результаті наукових пошуків. Це все те, що знаходиться у межах об'єкта дослідження у визначеному аспекті розгляду.

Якщо об'єкт цілком знаходиться поза дослідником, тобто він об'єктивний, то предмет формується як під впливом об'єкта

(об'єктивний чинник), так і під впливом свідомості дослідника (суб'єктивний чинник).

Щоб правильно сформулювати предмет дослідження, необхідно вказати, як розглядається об'єкт; які нові відношення, властивості, аспекти, функції розкриває це дослідження.

Мета дослідження – це те, заради чого здійснюється вивчення теми і проблеми; це потреба у вирішенні втілюється в мету наукового дослідження. Отже, щоб правильно сформулювати мету роботи, необхідно відповісти на питання, які результати дослідник має намір одержати і якими він бачить ці результати.

Завдання дослідження постають переважно у двох видах: *емпіричному й теоретичному*. До *емпіричних завдань* відносять: установлення, уточнення та класифікацію наукових фактів, що належать до предмета дослідження, характеристику їх спостережуваних явищ, емпіричну перевірку істинності результатів дослідження та ін.

Теоретичні завдання передбачають: виявлення і вивчення конкретних причин, зв'язків, залежностей, взаємодій процесів, що пояснюють ті чи інші факти мовної реальності, побудову нових гіпотез, виявлення закономірностей.

Гіпотеза – це наукове припущення, що висувається для пояснення певних явищ, яке обґрунтовується потім у роботі.

Параметри «дисертабельності» дослідження

«Дисертабельність» – це відповідність дисертацій шести основним кваліфікаційним вимогам, критеріям:

1. Актуальність теми і проблеми (ступінь важливості даної проблеми і теми в сучасній науці, а тому, щоб точно і зрозуміло

сформулювати актуальність, потрібно відповісти на питання, чому цю проблему необхідно вивчати).

2. Новизна (новий об'єкт дослідження, завдання, поставлене в дисертації, розглядається вперше; нова постановка відомих проблем або завдань; новий метод вирішення; нове застосування відомого вирішення або методу; нові наслідки з відомої теорії за нових умов; нові результати експерименту, їх наслідки; нові або вдосконалені критерії, показники та їх обґрунтування).

3. Теоретична і практична значущість.

4. Достовірність і обґрунтованість одержаних результатів.

5. Апробація роботи.

6. Особиста участь автора в одержанні наукових результатів.

12.5. Технологія формулювання методології й методики дослідження

Технологічно це можна уявити як низку процедур у визначеній методологічній послідовності: від абстрактного до конкретного.

Тому перша ланка, або крок, полягає в тому, щоб знайти ту галузь, напрям у макролінгвістиці, до якого входить проблема, що вивчається. Другий крок – визначити парадигму, до якої належить проблема. Третій крок – у цій парадигмі відшукати головні або провідні методи. Четвертий крок – знайти основні поняття (концепти) цього методу, які введуть дослідника в суміжні проблеми до тієї, що вивчається.

Досвід показує, що вироблені три основні форми вербалізації поняття «методологія дисертаційного дослідження».

Перша форма — дуже «щільний» текст, у якому поданий лише перелік концепцій, теорій. Друга форма у вигляді «менш щільного» тексту містить розкриття концепцій, теорій, понять. Третя форма у вигляді «сирого» тексту, що становить цілий розділ у теоретичній частині.

12.6. Технологія опису результатів лінгвістичного дослідження

Науковий текст за своєю природою розглядається із двох сторін: 1) це нібито вторинний продукт, тому що ніщо нове не може не спиратися на попередні знання; 2) в ньому наявні авторські елементи, що робить його первинним. Виділяють три основні рівня: змістовий, логіко-смысловий та композиційний. Однак, урахувавши, що логічний рівень є елементом змістового аспекту, а композиційний розглядається в єдності змістового та структурного елементів, то доречно вести мову про змістово-композиційний рівень наукового тексту, що формується в єдності змісту та форми, мовної та змістової організації тексту, що обумовлює його стильову специфіку.

Композиція тексту дисертації (композиційна рамка):

1. Титульний аркуш.
2. Зміст.
3. Вступ.
5. Основна частина (складається з 2–4 розділів із висновками).
6. Висновки.
7. Бібліографічний список (перший – наукова література, другий – довідкова література, третій – мовна література).

8. Додатки.

Три рівні реалізації композиції дисертації

Перший рівень представлений із високим ступенем абстракції (загальність, логічність та цілісність).

Другий рівень представлений епістемічними явищами (емпіричні та теоретичні етапи діяльності вченого).

І лише третій рівень представлений реалізацією авторського задуму (Комарова, с. 680–720).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень : методичні рекомендації для слухачів і керівників секції української мови / С. К. Богдан. – Луцьк, 2011. – 28 с.
2. Колшанський Г. В. Паралінгвістика / Г. В. Колшанський. – КомКнига, 2010. – 96 с.
3. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учебное пособие / З. И. Комарова. – Екатеринбург : Изд-во Ур-ФУ, 2012. – 818 с.
4. Лебедев С. А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепция, категория) / С. А. Лебедев. – Москва : Академический проспект : 2008. – 120 с.
5. Мазур О. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / О. В. Мазур, О. В. Подвойська, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова книга, 2013. – 120 с.
6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
7. Новая философская энциклопедия: в 4 т. – Москва : Мысль, 2010. – Т. 1. – 744 с. ; Т. 2. – 634 с. ; Т. 3 – 692 с. ; Т. 4 – 736 с.

Навчальне видання

Черник Марина Володимирівна,
Куліш Владислава Сергіївна,
Овсянко Олена Леонідівна,
Зінченко Анна Володимирівна

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Конспект лекцій

із дисципліни «Науково-дослідна робота»
для студентів спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.04 «Германські мови та літератури (переклад включно)»
денної форми навчання

За загальною редакцією професора С. О. Швачко

Відповідальний за випуск І. К. Кобякова
Редактор Н. А. Гавриленко
Комп'ютерне верстання М. В. Черник

Підписано до друку 12.02.2018, поз. 33.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 4,65. Обл.-вид. арк. 4,23. Тираж 20 пр. Зам. №
Собівартість видання грн к.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.